Цуг орн-нутгудын пролетармуд, негдцхәтн!

ХАЛЬМГ ҮНН

1920 җил әклҗ һарсмн

КПСС-ин Хальмг таңһчин комитетин, Хальмг АССР-ин Деед Советин болн Министрмүдин Советин орган

Мөрн җил 1990 Така сарин 18 Үлмҗ өдр
№ 134. (11147).
Үнь 3 деншг.

ГУМАНН, ДЕМОКРАТИЧЕСК СОЦИАЛИЗМҮР

(КПСС-ин XXVIII съездин программн герчллһн)

I. Обществин кризис болн партин стратегическ күцлмүд

КПСС-ин XXVIII съезд обществд болн партьд кризисиг диилҗ һарлһна, тедниг шинрүллһнә, гуманн, демократическ социализмүр уралан девшлһнә күцлтәһәр эндрк кемиг объективн үнллһнд, өдгә цагин девснд партин политикин ул-сүүр йилһлһнд принципиальн чинр зүүлһҗәнә.

Эндрк кемиг үнллһн

Ондаруллһн орн-нутгин бәәдл-жирһлд демократическ ясрлтсин әклц тәвв. Олна делгрлтин йовцс сәрүд бәәдлтә болсн бийнь, улсин духовн болн политическ сулдхлһн болҗана, әмтн граждanск болн келн-әмтни сән нерән хәрү зүүҗәнә, обществин болн государствин кергүдиг эврә һартан авчана. Ухан-серлиг харҗһурулжасн, уралан йовх хаалһ үзхд харшлт болжасн туульс эвдгджәнә. Орн-нутгиг һазадын делкәһәс салһжасн харшлтс уурулгджана. Ишкдл ишкдләр, хуучн болн шин тоот хоорндан хурцар ноолдлһна бәәдлд обществ туссн кризисас һарлһна утгч таал үүдәгджәнә.

Кризисин гүүнд бәәх учрнь тусли социализмин идейин дуту-дунд бәәдлд биш, давсн цагт эн идей хажилһгдсид бәәнә гиж съезд тоолжана. Олна бәәдл-жирһлин цуг халхсиг государствин улмәд оруллһн, пролетариатын нерн деерәс партийн-государственн деед йосар күцәгджәсн диктатур күүг зәәрәс болн йоснас хольжуллһна шин жиис үүдәв, дурндан бәәлһнүр болн закани биш бәәдлүр авч ирв. Ниртмж аврлт угаһар олалгджав. Догматизм деерлкв, аштнь талдан тоолвр зүүлһнә туст теслцго бәәдл тогтав. Улсин культурн-туужин зөөрин болн интеллектуальн элвг кергин туст басжах хәләц күчәр зүүлһгдлә. Делкәг олна системсин эвцлдшго конфронтацин арен гиж хәләжәсмн.

Социализмин принципсиг хажилһлһн нам 30—50-ч жилмүдт орн-нутгин делгрлтд нәрн төрмүд үүдәв. XX зун жилин хойрдгч өрәлднь, научн-техническ революцла залһлдата ик чинртә эргц цуг күмн-әмтни жирһлд темдглгдсн цагт, авторитарн-бюрократическ систем делкән цивилизацин кемжәнд орн-нутгиг оруулж чадшгонь илдкгдв.

Тер бийнь үндсни хүврлтс эрк биш кергтә бәәсн бәәдл удан цагт учртан эс авгджасмн. Цагнь ирсн туужлгч цүүгәг хаһллһн улсас заагрсн партийн-государственн йосна бүрдәцәр күчәр дор ормдан бәргджәсмн.

Ондаруллһн гисн шинрүллһнә политикүр болн социализмд эс ирлцҗәх олна янзсас орн-нутгиг сулдхлһнүр үндсни эргц келһн болҗасмн. Болв 300 сай гишц әмтн бәәх аһу ик государствин бәәдл-җирһлин цуг халхсиг зерглүлҗ хүврүллһнә берк нәрн бәәдлиг эн илдкв. Тиигчкәд сүл жилмүдт партин болн орн-нутгин һардврин зәрм шиидврмүд болн үүлдврмүд сулар белдгдсн, җисүлгч биш болв, кесг саамд эндүтә болв. Инвестиционн болн экспортын-импортын политикд, күч-көлсәр эс олсн орула ноолдлһнд, антиалкогольн кампань бүрдәлһнд бәәсн алдгуд, кооперативн жисә бүрдәлһнд һарсн хажилтс му ашта болв.

Эдл-ахун хуучн механизм цуцлгджана, шин болхла бүрдәгдәд уга. Мөнгнә эргцин болн рынкин бәәдлин туст бүртклһн ик зуудан чинрән геев. Цагнь ирсн экономическ болн политическ хүврлтсин төлә зөв-йосна ул-сүүр бүрдәлһн дегәд уданд татгдв. Келн-әмтн хоорндк цүүгәс орн-нутгиг үүмүлжәнә. Государственн йосна тоомср дор орв. Духовн болн шагшавдын зокалмуд чинрән геежәнә, күч үзүллһнә, үүл татлһна бәәдл өсжәнә. Шиидврмүд батлж авлһнд болн күцәлһнд, тусли КПСС-иг хүврүллһнд Центральн Комитет, Политбюро йовдлмудын делгрлтәс хара биш ард хоцрад, сәрҗ хәләлһнә болн эндүсин эв-арһар үүлджәсмн.

Парть нәрн, негинь йилһгч кемд бәәнә. Закгч-административн системин цутхлн болгч урдк нилчәсн хаһцлһн, парть олна-политическ организацин бәәдл зүүлһн сәрүд йовдлмуд өвдкүртә кевәр хурцдлһар, кесг парторганизацсин шунлт баһрлһар, ухан-тоолврмуд болн хәләцс хоорндан сөрүцҗ йилһрлһәр, партиг шалһлһн өслһәр дахулгджана. Орн-нутгт олн зүсн олна-политическ багмуд болн жисәд тогтлһна түрги йовц болжана.

Консервативн-догматическ зәрүллт күч авчана. терүнә элчнр шинрүллһнә политикиг социализмин принципс эвдлһн гиж медәд, авторитаризмүр хәрү ирхмн гиж дуудлжана. Бийән оңдарулж эс чаджах, обществин демократизацд эврәннь политическ нилчин туст әәмшг үзжәх, тегәд хүврлтсин йовциг яһад болв чигн дор ормднь зогсахар седжәх бюрократическ бүрдәцсин тиим хүв консерватормудла объективн кевәр ниицжәнә.

Социалистическ хаалһиг бурушажах, олна зөөриг онц әмтнә һарт кемжәллһн угаһар орулхиг, әрдм-сурһулиг, әрүл-менд харлһиг, наукиг болн культуриг күцднь коммерцин улмәд орулхиг дөңнжәх жисәд күч авчана. Монархическ болн нам фашистск авцта экстремистнр бийән медүлжәнә.

Орн-нутгин олна-политическ бәәдл-жирһлд олн зүсн авцта социал-демократическ зәрүллтс темдгтә йовдл болв.

Келн-әмтни жисәд ик делгрлт авв, терүнд демократическ зәрүллтслә дегц шовинистическ болн националистическ седкл улм шунмһаһар бийән медүләд бәәнә. Келн-әмтсиг хоорнднь нег-негнләнь сөрүцүлж дүвцүләд, сепаратизмин дуудврмуд һарһад, «келн-әмтни берк чинрин», эдн йос авхар зүткжәх хуучн эс гиж шин антидемократическ багмудын сә хәәлһиг тохражах элчнрнь хара биш болна.

Орн-нутгин тогтжах политическ олн зүсн зәрүлттә бәәдл-жирһлин цутхлиднь — социалистическ хаалһин үзг бәрҗәх ондаруллһна демократическ чидлмүд бәәнә. КПСС-ин гешүдин ик зунь, көдлмшч классин, крестьянствин, интеллигенцин, баһчудын, цергчнрин, ветеранмудын политическ болн профессиональн сә хәәлһиг тохражах талдан организацс тер чидлмүдин элчнрнь болҗана.

Политическ тогтур уга, социальн болн экономическ диг-даран уга бәәдлин әәмшг үзгджәх кемд коммунистическ парть гражданск зөвшәлин парть болад, кризисас һархиц болн обществиг демократическ кевәр хүврүлхин туст соньмсжах олн зүсн социальн-политическ чидлмүдин конструктивн нөкцлт теткләнд, эврәннь әрүн күч-көлсәрн улсин бәәхтә жирһл болн духовн зөөр үүдҗәх, үүдәҗәсн эс гиж үүдәх цуг тиим әмтиг негдүллһнд, дөңнлһнд болн харслһнд эврәннь төрән үзжәнә. Обществиг хәрү эргүләд — буржуазн тогтацур эс гиж казармин дигдаранур залхар, анархий тал болн гражданск конфронтацур, келн-әмтсиг болн улсиг хоорндь салһлһнур түлкләр бәәх тер чидлмүдин өмнәс эн үүлджәнә.

Цецгәрҗәх болн суллан бәәх обществүр уралан йовлһна өдгә цагин стратегийин болн кризисас һарлһна тактикин ул-сүүрнь гиж съезд социалистическ хаалһин кемжәнд олна системиг шинрүллһнүр залгдсн дүсүлгч үзг-хаалһ болҗана гиҗ тоолжана.

Ямаран обществд бидн күрхәр бәәнәвидн

Авторитарн-бюрократическ тогтацас гуманн, демократическ социализмин обществүр орлһн ондаруллһна политикин үчр-утхинь тогтажана. Эннь сән жирһлүр, орн-нутгин материальн болн духовн күчиг бәәдл-жирһлд тохраллһнур авч ирх күнд болв чигн, һанцхн чик хаалһ.

Социализмла эс ирлцжәх цуг тоотас хаһцад КПСС Октябрин идеалмуд бурушалһиг, советск улсин революционн диилврмүдин туст бурушагч хәләц зүүлһиг дәкнахш. Мана орн-нутгин давсн цагт, нег халхаснь, сталинизмин болн дор ормдан зогслһна цагт үүдсн йовдлмудыг, талдан халхаснь — СССР-ин улсин ил күцәмжсиг тодрхаһар йилһх кергтә. Көдлмшч классин, крестьянствин, интеллигенцин цуг үйнрин үүдәгч күч-көлсиг болн бийән эс өрвллһиг, тәрскнә нернд теднә цуцрлтан уга үүлдвриг парть кергтә кевәр үнлжәнә. Хамгин күчр шүүврин жилмүдт улсин үзсн һарут бидн әрүнәр күндлжәнәвидн.

КПСС — социализмин теорин болн дамшлтын туст үүдәгч хәләц бәрлһиг, XX зун жилин туужлгч дамшлтыг, догматическ кевәр медлһнәс сулдхгдсн Марксин, Энгельсин, Ленинә зөөриг конструктивн ухалж шинжллһнә хаалһд тедниг делгрүллһиг дөңнжәнә. Күмн-әмтни ухана сән гисн күцәмжсиг, эдл-ахут тустаһар һардлһна, социальн төрмүд хаһллһна, демократин институтмуд делгрүллһнә туст делкәд хоршагдсн дамшлтыг олзлх кергтә гиж бидн тоолжанавидн.

КПСС социалистическ хаалһин болн коммунистическ иргчин парть болжана. Бидн эн иргчиг цивилизацин делгрлтин йирин-туужлгч зәрүллт гиж хәләжәнәвидн. Партин олна идеал бийдән күмни культурин гуманистическ эклцсиг, сән жирһлүр болн социальн үнн-чик бәәдлүр залдар зүтклһиг орулжана.

Мана медсәр, гуманн, демократическ социализм — энтн иим обществ болжана:

— олна делгрлтин күцлнь күн болжана: терүнә төлә өдгә цагин цивилизацд ирлцәтә бәәдл-жирһлин болн күч-көлснә таал үүдәгднә; политическ йоснас, терүнә үүдәсн материальн болн духовн зөөрәс күүг салһж хольжуллһн диилгдж һарчана, олна йовцст терүг шунмһаһар орлцуллһн теткгджәнә;

— зөөрин болн эдл-аху заллһна олн зүсн янзсин ул-сүүрт күч-көлсчнриг производствин эзлүдт хүврүллһн, өөдән һарцта күч-көлснә күчтә урмд, производительн чидлмүдин девшлтин төлә, йиртмжин зөөриг тустаһар оллһна төлә хамгин сән таал теткгднә; социальн үнн-чик бәәдлин болн күч-көлсчнрин социальн харслтын иңг өггднә;

— йосна һанцхн булгнь улсин суверенн ухан-седкл болжана: обществин бүрткләнд бәәх государств терүнә социальн бәәдләс, әр-эмин болн насна, келнә болн шажна бәәдләс йилһл утаһар күүнә зөв болн сулдан бәәлһиг, әрүн нерин болн тоомсринь харслһна иңг өгнә; закана кемжәнд үүлджәх олна-политическ цуг чидлмүдин сулдан кежәх дәрлдән күцәгднә.

Эн обществ улс хоорндан эвин бәәдлд болн эдл зөвтәһәр нөкцлт бәрлһиг, улс болһн эврәннь хөв-жирһлән йилһх зөвинь күндллһиг арднь орж дөңнә.

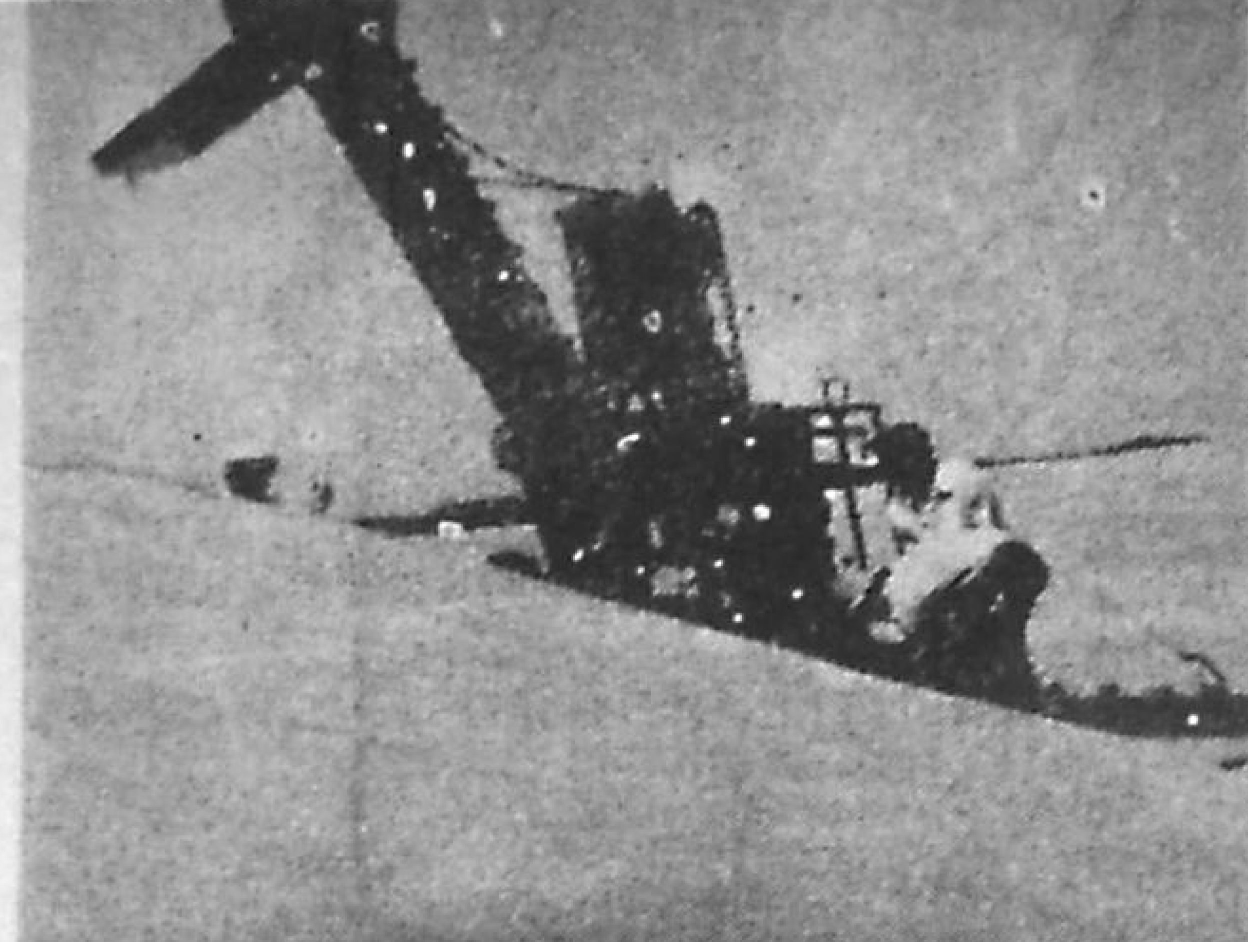
II. КПСС-ин үүлдврин программ

КПСС-ин программн күцлиг бәәдл-жирһлд тохралһн антикризисн бачм керг-үүлдврмүд. тер мет обществиг цуг халхарнь хүврүллһнә удан болзгта политик күцәхиг некжәнә. Политическ янзсар, тер дотр Советмүдт, государственн наһь чигн органмудт болн олна организацст көдлжәх коммунистнрин ухан-тоолврта, таарулгдсн үүлдврәр дамжж, зака тогтагч седвәрин туст конституционн зөв олзлад, олна иткл зүүһәд КПСС тер күслд күрмн.

(Чилгчнь 2-ч халхд).

«Аду өский, аду!» («Хальмг үнн», така сарин 4)

•Урһц—90

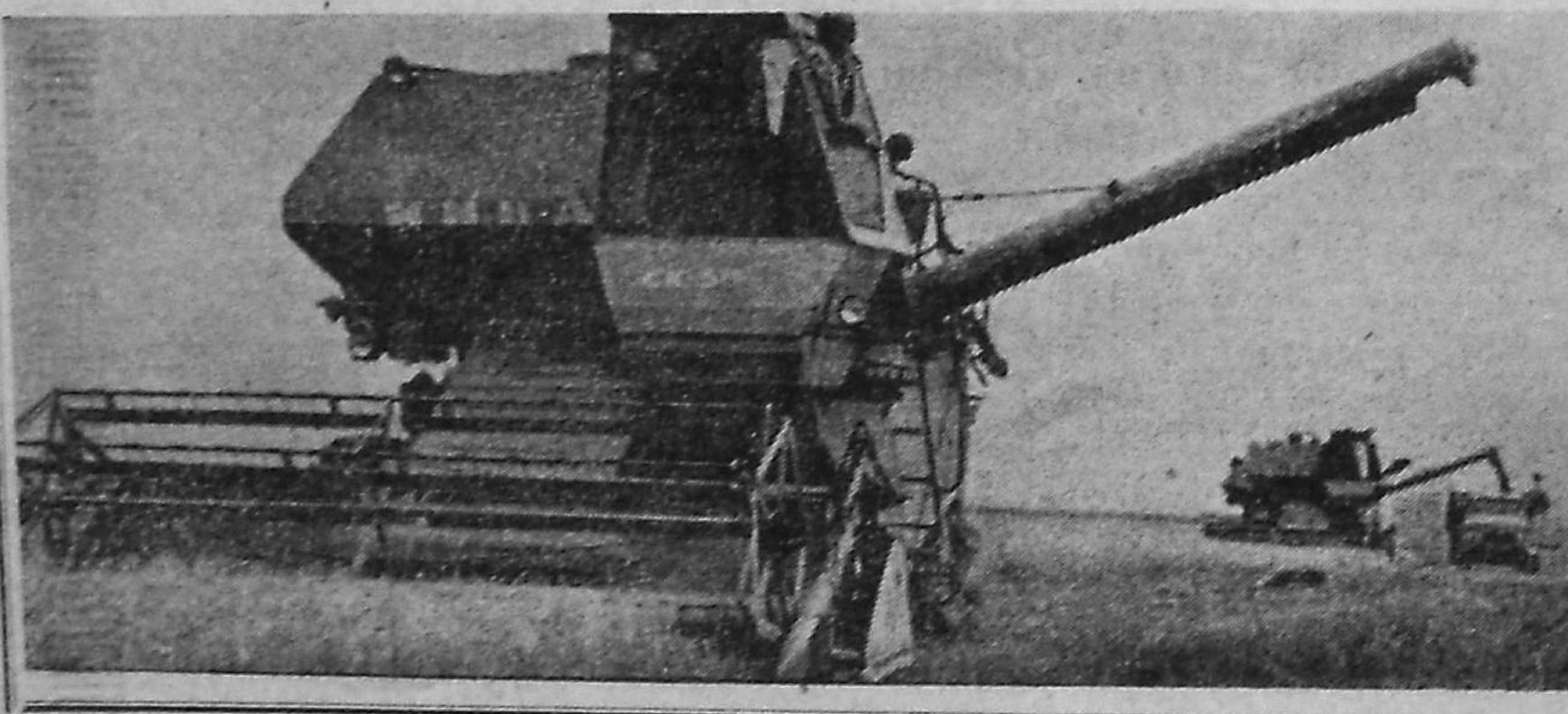
Цаглань дуусх саната

Зуни эн өдрмүдт республикин колхозмудар болн совхозмудар урһц хуралһна даавртан кем гүргүдән орджана. Механизатор болһн тәчилгр өдрмүдиг олзлад тәрәцә теегт һарсн әлвг урһциг әрә болзгт болн сән чинртәһәр хураж авхин төлә чидлән әрәлжәхш. Келхд, республикин цуг районар му биш урһц һарсмн. Хаврин сармудт болн зунчин эклцәр хур-чиг әлвг болсн йовдл терүнд сән нилчән күргла, гих кергтә. Целинн районә әдл-ахус чиги урһц хуралһна даавртан кемин көдлмшиг удан татлго цаглань кеж дуусх саната.

Буудя хадж хуралһна көдлмшиг бүрдәмжтәһәр экләсн әдл-ахус дунд Целинн районә «Родина» колхоз йовна. Жиләс жилд му биш урһц хураж авдг эн колхозин механизатормуд эртәснь әәни кевәр белдвр кесмн. Аштнь урһц хуралһна даавртан көдлмш эклх кемд — така сарин эклцд цуг техник белнә зергләнд тәвгдсмн. Тегәд зуни халунд тәрән болврхиг шинжлҗәһәд механизатормуд көдлмшән эклв. Эн жил ут-турштан 6 миңһ шаху гектар һазрас буудя хадж хурагдх зөвтә. Ода деерән «Родина» колхозин комбайнермудын ниигн көдлмшин ашт 3745 гектар һазрас тәрән хурагдсн бәәнә. Гектар болһнас дундлад 27,2 центнер буудя цокж авгджана.

Даавртан көдлмшт кесн белдвриг ардн орж бүрткен колхозин ах агроном Г. Э. Микуевд эн өдрмүдт чиги амрдг цол уга. Өдр ирвәс көдлмшин йовуд түргдүлгдәл йовна, учрнь дүтү-дунлсиг чиклх кергтә болна. Келхд, даавртан эн кемд комбайнермуд С. А. Бекецкий, штурвальн А. А. Кривцов, машин залач С. Н. Легкодимов болн нань чиги кесг әмтн өөдән һарцта күч-көлсән ончрж йовна. Сән белдвр кегдснә ашт урһц хуралһна көдлмшт торвр һарчахмн уга. Комбайнермудыг дахж буудя зөөжәх машид нег-негән сольж токур темцәд һарчахнь үзгднә. Буулһгдсн буудя тер даруһнь цеврлгднә. Ток деер ик зуудан күүкд улс, сурһульчнр көдлжәнә. Теднә гүҗрмг күч-көлснә ашт геедрлт һаржахш, цуг механизмс әвдрлт угаһар көдлнә.

Колхозин механизатормуд шунж көдләд әлвг урһц хураж авхд урмд бәәнә, гих кергтә. Эн жиләс авн государствд хулдгдсн буудяи үн өөдлүлгдсиг бидн сәәнәр меднәвидн. Тегәд урһц хуралһиг түргәр, геедрлт угаһар күцәхлә баһ биш ору авч болхмн. Энүг медҗәх механизатормуд чидлән әрвллго көдләд өгсн үгдән күрх күцл тәвсн бәәнә. Олахн хур орсна хөөн урһц хуралһна көдлмш цаг әәур догсв. Болв хурин хөөн комбайнмуд дәкнәс теегт һарчксмн. «Родина» колхозин механизатормуд үгдән күрхнь лавта.

ЗУРГУДТ: ах агроном Г. Э. Микуев, комбайнер С. А. Бекецкий, штурвальн А. А. Кривцов, машин залач С. Н. Легкодимов эдлә күүнджәх кем; колхозин ток деер; комбайнмуд тәрәнә теегт.

С. Чупахинә цокен зургуд.

Хальмг тохма мөрд өскхмн

«Хальмг үнн» газетин редакц әвртә сән седвәр эклжә. Одахн, газетин бүкл халхд, «Аду өский, аду!» гидг материал барлгдв. Хәләд умшхла, эн редакцин «төрг ширә» деер күүндсн күүрин аш болж һарв. Эн күүрт кесг улс орлцв. Тедн дунд партин обкомд көдлдг селәнә әдл-ахун номин кандидат А. Натыров, Хальмг агропромсоюзин ахлачин дарук П. Будыльский, КНИИМС-ин мөрд өскдг әңгин һардач Л. Дорджиев, «Полынный» совхозин директор К. Джасугулов болн нань чигн әмтн. Эднә цугтаһнь санан — мөр өсклһнә төрт сурһан өгч, эн төрин чинр өөдлүлһн мөн. Келсн улсин үгәр болхла, мана Хальмг республикин колхозмудт болн совхозмудт өдгә цагт 165 миңһн толһа мөрн бәәдг чигн. Эн зүсн малын то жил болһн баһрад йовна, гиж келх кергтә. Минь одахн, мөрдин ут тонь мана республикд 18—19 миңһн толһа билә.

«Полынный» совхозин директор К. Джасугулов эврәнь совхозд эн төр яһж күцәжәхин тускар келж өгв. Ода деерән совхозд 600 һар мөрд бәәдг чигн. Цааранднь эднә тонь бас чигн икәр өсәр бәәнә.

Бола, нигж сәәнәр мөрд өскжәх әдл-ахус теегт одачн баһ, гиж келх кергтә. Ик зуудиь, аду өскдго, үнһд баһар авдг мөрдиг көдлмшт баһар олзлжахин тускар келгдв.

Цугтаһнь, олна ухан болхла — республикд әрки биш мөрд сәәнәр өскхмн гижәх ухан. Эн ик, чинртә төриг күцәж чадх арһ манд бәәнә. Хальмгт тохмта мөр өскдг хойр завод бәәнә. Тедн чеңгә болн буденновск тохма мөрд өскнә. «Чагорта» совхозд ахалтекинский тохмта мөрд өскжәнә. Эн туркмен улсин кезәнә-кезәнәс нааран өскдг, делкәд нерһь туурсн хурдч тохмта мөрд болж һарчана.

Эн тохма мөрдин то дегәд ик биш. Мана колхозмудт болн совхозмудт бәәсн мөрдин ик зунь, кезәнк хальмг тохма мөрд. Зуг кесг арвн жилмүдт, 1943 жиләс авн эклад өдгә цаг күртл эн тохмта мөрд дотр тохм ясруллһна көдлмш әс кегдсмн. Тер Хальмг таңһчиг нүүлһсн цаг билә. Эн кесг олн жилмүдт тохминь ясж йовсн учрар, өдгә цага мана мөрд тохм уга мал, гиж келгдж бәәнә.

Учр тиим болсар, хальмг улс, әврә хальмг тохма мөрдән геенәд хуурхдан өөрдв. Тер учрар 1985-ч жил КГУ-н зәрм багшнр эн төриг эклж сергәһәд, деед йосид цаас орулж өгсмн. Организацсин һардачнр, тер дотр селәнә әдл-ахун Министерств, эдниг икәр дөңнж, нөкд болцхав. Тиигхд министр бәәсн И. Э. Бугдаев эн төрт оньган икәр өгв.

Министерствин заквраснгтә 1986-ч жилин эклцәр районас ирсн зоотехникүдин семинар болла. Эн семинариг селәнә әдл-ахун номин кандидат Л. Дорджиев, доцент Бельтинов болн селәнә әдл-ахун Министерствин ах зоотехник И. Рыбалко һарджав. Эдн специалистнрт хальмг мөрнә тускар, түүнә бәәр-бәрц, юуһарн наадк тохма мөрдәс йилһрдгинь келж, цәәлһж, дасхж өгцхәв.

Түүнә хөөн, зунар, хойр комиссь һарч йовж, районар, совхозмудар бәәсн мөрдиг хәләж, шинжлж, теднәс хальмг тохма мөрдинь йилһж һарһв. Эн комиссьмүдиг мөрнә шинж сәәнәр меддг улс, тер дотр Дорджиев болн Бадмахалгаев, Бельтинов болн Спиваков һарджав.

Мөрд шинжллһнә экспедицин ашнь иим болж һарв. Юстинск, Каспийск, Черноземельск, Яшкульск болн Ики-Бурульск районар 16 совхозмудар мөрд хәләгдв. Цуг бийнь 2078 мөрн хәләгдв. Тедн дотрас хальмг тохмта болж 532 толһа мөрн һарв, тер дотр 467 гүн, 59 ажрһ.

Экспедицин ашинь соңсж оркад, селәнә әдл-ахун Министерствин коллег, цааранднь кегдх көдлмш батлв. Олн мөртә дөрвн совхозд тохмта генофондн ферм бүрдәгдв. Эн төриг әрки биш цааранднь күцәтхә гиж КНИИМС-т мөрд шинжллһнә әңг бүрдәгдв. КГУ-н селәнә әдл-ахун факультетд эн төрт цааранднь бас әрк биш орлцтха, гиж заав.

Эн давсн һурвн-дөрвн жилин эргцд хальмг тохма мөрнә төрт хара биш көдлмш кегдв. Өдгә цагт хальмг мөрнә то нег миңһ давв, тер дотр гүнь — 1000 һар, 81 ажрһ бәәдг болжана.

Өдгә цагт хальмг мөрд өскдг дөрвн-тавн фермс бәәнә. Эдн өскжәх мөрнәнь тооһар болхла, кезәнк аду өскдг мөрнә нег заводла әдл.

Учр тиим болсар, цааранднь бас наадк районмудын әдл-ахусар экспедиц кеж, деернь хальмг тохмта мөрд олж авх кергтә.

Эн төр һанц биш. Бас әрки төр фермсәр кегдҗәх көдлмшт ик гидгәр оньган өгх кергтә.

Үлгүрнь авад келий. Яшкульск районә 28-ч Әәрмин нертә совхозд үзмжтә көдлмш кегджәнә. Һурвн жилин дунд мөрнә тонь зөвәр өсв, 400 һар толһа болв. Эклхд, 120 гүн бәәсн болхла, ода 180 толһа. Давсн жил зун гүн болһнас 80 унһ авч өскн бәәнә. Нидгнә 34 толһа махнд өггдсн бәәнә. Мөрн болһна чиңхин чинр 435 килограмм. Хулдсн мөрн болһн 898 арслнгд күрч.

Совхозин адун сәәнәр өсжәнә. Эн төрт сәәнәр орлцжахнь совхозин директор Л. Лиджиев, зоотехник Б. Малунов. Мөрдин тохм яслһиг КГУ-н доцент П. Бельтинов һардж чеҗәнә.

Цааранднь күцәх төр — әдл-аху болһнд хальмг тохма мөрнә ферм бүрдәхмн. Мөрн баһ болхла, районд нег сән гидг ферм чиги бүрдәж болхмн.

«Полынный» совхозин директор К. Джасугулов чикәр келжәнә. Хату-мөтү 1985—1987-ч жилмүдәс совхоз мөрдән икәр һарутулл уга, әмдменд авад һарч. Түүнә учрнь — аду өсклһн. Адуна мөрд мана теегт дассн мал; һаәр ямаранчн ик цаста болхин, мөрн келәрн теенәд, тежәлд күрдг юмн. Тер учрар мөрн мал хавр-үвл уга гидгәр һардг болжана. Эн мал өсклһн ик һару уга болсн учрар, орунь кезәчн ик, үлү болна.

Мөр өсклһн, тер дотр тохма мөрд — ик чинртә төр. Мөрн көдлмш кенә, мөрнәс үсн саагдна, мөрн мах өгнә. Нәәһинь олад өскхлә эн мал икл ору орулхмн.

«Төгрг ширәнь» сүүрт бәәж келсн улс бас әврә ухаһан, селвгән өгцхәв. Тер дотр, миниһәр болхла, иим төрмүд түрүн болж хәләгджәнә.

Мөр өскдг улсин ассоциац һарһхмн, гижәнә. Миниһәр болхла, тер чик, гиж санжанав. Манд Госконюшнь бәәнә. Эн учреждень тер шин төрт тулг болх зөвтә. Эн ассоциац мөрнә төр күцәлһнь халах зөвтә: конезаводмуд, фермс, районар болн республикүдәр өсклһн.

Деер келгдсн әс күцхлә, агропромсоюзд мөр хәләдг әңг әрк биш бүрдәх кергтә.

Мана республикин ЦСУ мөрн малын тускин тооһинь, терүнәс авдг әдл-уршинь, ору-һаруһинь, талдан зүстә малла әдләр хәләж, бичж олнд үзүлх зөвтә.

«Хальмг үнн» газет ик чинртә төр сергәжәнә. Тер учрар, мана Министрмүдин Совет эдниг дөңнәд, мөр өсклһнә тускң шишлң шиидвр һарһсн болхла, йир сән болхмн билә гиж сангдна.

НАРМИН Морхаж.
Хальмг госуниверситетин профессор, селәнә әдл-ахун номин доктор.

Барин Герт болсн харһлт

Өцклдүр барин Герт КПСС-ин XXVIII съездин делегат, партин Хальмг таңһчин комитетин негдгч сегләтр В. А. Захаров олнд әңкглһнә средствсин көдләчнрлә харһж, съездин көдлмшин йовудын болн терүн деер батлж авсн партин шиидвәрмүдин тускар журналистнрт келж өгв.

— Мана орн-нутгин болн һазадын бар съездин өмн чиги, съездин хөөн чиги партьд тогтсн бәәдлиг әдл бишәр үнлжәв. Съезд коммунистнриг болн улсиг үүмүлжәх төрмүдт тодрха хәрү өгсн уга гиж теднә зәрмнь келжәнә. Чик, съезд деер консервативн хәләцтә зәрм делегатнр хуучн хаалһур ирхлә сән болх билә гиж иткүлжәв. Зәрмснь чам Октябрин диилвәрмүдәс чиги буру халәх кергтә гиж нежәв. Болв тиим юмн болсн уга, тедн цуһар әндүрв.

Цуг төрмүдәр тодрха шиидвәрмүд авгдв гиж ода деерән келхд күнд. Болв ондаруллһнд партьд ямаран орм эзлжәхнь йилһгдв, цуг төрмүдәр политическ үзг-хаалһ бас йилһгдв, партьд болх шинрлт яһж кегдхин тускнл кергүүлдвәрмүд бас темдглгдв. Съезд программин герәлһ, партин шин Устав, олн зүсн төрәр 11 резолюц батлж авв. Политическ төрмүдиг яһж хаһлхиг съезд бас йилһв. Үлгүрнь, Советмүдлә ямаран хәрлцә тогтахин тускар негн деерән һарв.

Съезд деер олн зүсн платформ бәәсиг тадн меднәт. Зәрм төрмүдәр зөвәр чинртә сөрүд халәц билә. Болв, миниһәр болхла, съезд йир ухатә шиидвр авв. Тер платформсин сән тоотыг негдүлж, обществин сә хаалһур тедниг зөрүлв, — гиж үр В. А. Захаров келв.

Терүнә хөөн журналистнрин кесг сурврмудт хәрү өгв.

Харһлцанд КПСС-ин таңһчин комитетин сегләтр С. П. Павлов орлцв. **Мана корр.**

ГУМАНН, ДЕМОКРАТИЧЕСК СОЦИАЛИЗМҮР

(Чилгчнь. Эклцнь 1-ч халхд).

Кризисәс һарлһна бачм керг-үүлдврмүд

Хооран сааж болшго керг-үүлдврмүд гиж партьзаал темдглҗәнә:

Негдгчнь. Зут эврә сән дурни авцар, хамцу тусар, келн әмтнә хүвиг сулдан бәәдлд йилһлһәр, уллгджах: республикүдин шишлн онцрлтсиг болн кергллтсиг, тер мет бүклднь Союзин сә хәәлһиг тоод авдг суверенн государств болжах республикүдин нииңәнә туск шин бооцаг эн жил ухалж һарһхмн.

Хоирдгчнь. Социальн-экономическ халхд 1,5—2 жилин туршарт күцәхмн:

— экономикиг кергллһнә секторин туст түргәр хүврүллһнә, предпринимательск седвәриг, импортар эд-тавр хулдж авлһиг цуг халхарнь делгрүллһнә хаалһсар эллврин, экн түрүнд хот-хоолын рынкиг ясрулхмн; сулдан бәәдлд үн тогталһнд орсн цагт эрки кергләдг кесг эд-таврин үн батлж бәрхмн.

— финансов-кредитн реформ күцәлһнә, әмтн дунд акц тархалһна, материальн үлү көрн хулдлһна, әмтн бәәдг гермүд хулдлһна, әмтнә тәвц мөңгәр өглг процентиг икдүллһнә, иргчдән эд-тавр хулдж авдг өгйә хулдлһна, государственн бюджетин дефицитиг баһ гисн кемжәнд күрглһнә хаалһсар мөңгнә эрглтд бат бәәдл тогтахмн;

— харслтд һарһдг һаруг, тус уга капитальн тәвциг, залгч аппарат бәрлһнд һарһдг һаруг тоолвртаһар баһрулснас, һазадын экономическ залһлдасиг дигллһнәс иштә хооран сааж болшго социальн-экономическ тәрмүдиг немр мөңгәр теткхмн;

— союзн, республиканск, болн бәәрн бюджетәс иштә, предприятьмүдин, кооперативсин, әмтнә бийсинь хоршасн мөңгәр, льготн кредитмүд өгч, әмтн бәәдг гермүд тосхлһна кемжәг зөвәр икдүлхмн;

— улсин эрүл-мендиг батрүллһна олзта-туста керг-үүлдврмүд ухалж һарһхмн, эрүл-менд харлһнд немр мөңг һарһж өгхмн, эн кергт предприятьмүдин болн эдл-ахун негдлтсин, республиканск болн бәәрн Советмүдин көрңгиг олзлхмн;

— экологическ болн йиртмжин аюлла харһсн районд бачм дөн күргхмн, йиртмж харлһна үүлдвриг урмдуллһна олзта-туста арһ үүдәхмн;

— арһ уга болад әмтн нүүдгиг гетлглһнә керг-үүлдврмүд ухалж һарһхмн, зулж һарсн әмтнд социальн статус өгхмн, теднд кергтә дөн күргхмн.

Һурвдгчнь. Дисциплин болн зөв-йосна диг-дара нег мөслж батлхмн, үүлә татлһнла ноолдлһиг болн зөв-йос эвдлһиг хәрлһиг чаңһахмн. Бәәх цуг эв-арһиг — экономическ, политическ болн зөв-йосна арһиг нуувчин экономиклә ноолдхин төлә олзлхмн. Кризисәс һарлһна бачм керг-үүлдврмүдиг күцәхин төлә зөв-йосни ул теткх закадыг цаг түдл уга батлхмн, тедниг бәәдл-жирһлд тохралһна механизм ухалж һарһхмн.

Күүнә сулдхврин болн бәәхтә бәәдлин төлә

Советск күүнә бәәдл-жирһлин кергтә таал теткләһиг партьэврәнь политикин һоллгч стратегическ төрт тоолжана.

Гражданск зөвмүд болн сулдхврмуд. Парть дөчнжәнә:

— нарт делкәд күндлж темдглгдлг зокалмудын кемжәнд күүнә зөвмүдиг бәәдл-жирһлд тохралһиг;

— келн әмтнә-этническ, политическ, бурхн-шажна, әрәмнә болн васни темдгәр ямаран чиги дискриминац уга келһиг;

— [illegible] болн гражданина сан [illegible] законодательн [illegible] рлһиг, бичг авлһна болн телефонн күүндврмүдин нуувчьн иштаһәр харслһиг;

— эврә хәләцән болн духовн сә хәәлһән күн бийчнь сулдан бәәдлд йилһлһиг, бурхн-шажнд сулдан бәәдлд шүтлһиг;

— гражданск зөвмүдиг харслһна халхд зарһин болн олна организацсин нилч өөдлүллһиг.

Күч-көлсн болн бәәхтә бәәдл-жирһл. Үнн-чик седклтә күч-көлсн — обществин болн күн болһна бәәхтә бәәдл-жирһлин ул мөн. Парть дөчнжәнә:

— күч-көлснә тусн, сүл ашмудар болн ямаран чиги ха[illegible] [illegible]

бaһар хувагдлһиг уурулхмн; наукин экспериментальн көрңгиг батрүллһнд, библиотекүдин, архивсин, зәңгллһнә техникин делгрлтд дөңцл болхмн;

— цуг баг әмтн культурин зөөрлә амрар таньлдлһиг теткләһиг, келн-әмтнә зөөр гиж зурачин билгин туст килмжтә хәләц, СССР-ин улсин культурин зөөрин туст әрвн хәләц, цуг әмтнд эстетическ медрл дасхлһиг теткләһиг, культурин халхар селәнә ард хоцрлһиг уурүллһиг;

эрдм-сурһулин, наукин, культурин болн спортын халхд үүлдвриг диглдг законодательн актмуд ухалж һарһж батллһиг күцхмн.

Олзта-туста экономикин төлә

Социальн девшлтин нцгтә ул тогталһн экономическ хәрлцәг демократизацлхиг, әмтнә седвәриг болн керг-тәрин шунлтыг йостаһар сулдхлһиг, өөдән һарцта күч-көлснә урмдыг үүлдврт оруллһиг некжәнә. Экономическ системиг оңдаруллһар КПСС-ин селвглҗәх программин учр-утхнь минь энүнд бәәнә.

Эзн болх, күч-көлснд дурта боллһиг шинәс тогтах. Эврә зөөрин олн зүсн болн эдл зөвтә янзс тогтахин болн делгрүлхин төлад, теднә интеграцин болн сулдан меткллһнә төлә кергтә таал үүдәх кергтә, гиж парть тоолжана:

— государственн зөөриг (цугсоюзн, республиканск, коммунальн) шаңһа-бюрократическ зөөрәс үүлджәх законодательствин ул деер күч-көлсчнр бийснь залжах олна зөөрт хүврүлхмн; государственн предприятьмүдиг болн өлг-эдиг нәәмдлх, промышленностин, хулд-гүүлгәнә, туслмж күрглһнә халхин объектсиг хулдж авх, предприятьмүд бүрдәлһнә акционерн янз олзлх зөв күч-көлсчнрин коллективст өгхмн;

— кооперативн зөөрин, олна организацсин зөөрин олн зүсн янз, бас тер мет зөөрин хамцулгдсн янзс делгрүлхмн;

— улсин бәәдл-жирһлиг ясруллһнд тусан күргж чадх онц күүнә зөөр чиги зөөрин янзсин системд эврә ормаан эзлх зөвтә.

Делгү кевәр национализацллһиг, зөөрин ямаран болв чиги янзиг күчәр оруллһиг КПСС бурушажана.

Диглгддг рынкур. Улсин эдл-аху заллһна бийән барсн административн-закгч системин альтернатив рынкин экономик болжана. Рынкд девсн-девсңгәр орлһиг дөңнәд, КПСС ним тоот кергтә гиж тоолжана:

— рынкин экономикд орлһиг теткжәх законодательн болн зөв-йосна нормс темдгллһиг түргдүлх;

— зөөрин янзарнь йилһл уга предприятьмүдт, цуг товаропроизводительмүдт сулдан үүлдх арһ өгхмн, тедн хоорнд туста болн үнн-чик меткләдә делгрүллһнд тусан күргхмн; государственн залврин керг-үүлиг эдл-ахун туслн үүлдврәс салһхмн;

— производств, банковск болн страховой кергиг, хулд-гүүлгәг, номин шинжллтсиг демонополизацллһиг күцәхмн; баһ болн дундын кемжәтә предприятьмүд делгрүллһнд дөңгән күргхмн;

— гражданмудын социальн зөв харслһнур, улсин эдл-ахун, номин-техническ болн экологическ программс бүрдәцин халхас хүврүллһнүр, делкән эдл-ахун залһлдана системд орн-нутгин сә хәәлһиг теткләһнүр рынкин хәрлцәнә государственн дигллһиг залхмн. Эдл-ахун тооцана принципсин болн күч-көлсч коллективс эврән бийән заллһна ул деер ни-негн рынкин кемжәнд магистральн көлгн күчиг, залһлдаг, энергетикиг болн харслтын комплексин предприятьмүдиг государственн заллһиг хадһлхмн;

— зураллһна системд экономическ делгрлтин стратегическ иргч болн шишлн күцлтә государственн программс темдгллһнд, государственн даалһврмудар, үнин амортизационн, таможенн политикәр, алвар, кредитин процентәр болн нань чиги тоотар дамжулж экономикиг дигллһнд орхмн;

— арслңгин конвертируемостьд орлһиг, делкән рынкд экономик илт белн боллһиг теткхмн, предприятьмүдин һазадын экономическ үүлдврин төлад, девшлттә технологиймүд түргәр орлцулхин болн рынкиг хаңһахин төлад сән таал үүдәхмн.

Рынок болн харслтын механизмс. Рынкд орлһн эврә күцл биш, социальн төрмүд хаһллһна эв-арһ болжахиг медәд болн энь му үндстә ашан күргәд чиги бәәхиг учрнь авад, КПСС селвг өгчәнә:

— эд-таврин болн туслмжин розничн үн хүврүллһнлә залһлдатаһар учрх әмтнә һаруг данцах; потребительск [illegible] цулхмн;

— көдлмштә боллһиг, көдлмшт оруллһиг болн эрдмин мергжлт өөдлүллһиг дөңнлһнә туста механизм үүдәхмн; цаг-зуур көдлмш уга бәәлһнә, шинәс сурһуль сурлһна болн шин эрдм дасләһна кемд дөңгин мөңг өглһиг орлцулхмн;

— рынкин хәрлцәг диглжәх закад күцәлһнд олна болн государственн бүртклһ теткхмн.

Аграри политик. Эн туст парть ним принципсәр һардвр кежәнә:

— һазриг улсин депутатнрин Советмүд эдллһнә зөвиг, государственн, коллективн болн индивидуальн эдл-ахус һазр эдллһнә болн олзллһна зөвиг хар[illegible]

— [illegible]

— цергчнрин болн теднә өрк-бүлмүдин социальн харслтыг батрүллһн (цергчнрин жирһлиг болн эрүл-мендиг страховать келһиг орулж) болн бәәцин таалыг ясрүллһн;

— әәрмиг законодательствла күцц ирлцәтәһәр зуг теднә кергәр олзллһн;

— харслтын халхар политическ һардлһна үүлдвриг ясрүллһн болн государствс хоорнд күцгдсн итклин кемжәг учртан авч эврә үүлдвртән хамгин күцц илднь медүллһтәһәр йосна ах органмудт дәәнә ведомствс бүртклһнд бәәлһн;

— Зертә-зевтә Чидлмүдин партийн организацсин болн коммунистнрин дөңгәр личн ханьд КПСС-ин идейн улмәг батрүллһн;

— конверсин государственн программиг күцәлһн болн көдләчнрин болн социальн харслтыг теткләһтәһәр сулдсн күчдиг гражданск производствд олзллһн.

Өдгә цагин таалд конституционн тогтациг харслһна бәәдл-жирһлин, олна диг-дара теткдг эрк биш институт болж үлдәд, дотр-дундын кергүдин болн государственн әәмшг уга бәәлһнә органмуд закана чаңһ кемжәнд болн йосна органмудын элчнрин бүртклһнд үүлдх зөвтә. Зөв-йос харлһна органмудын көдләчнрин профессиональн мергжлтин, материальн-теткврин кемжәг өөдлүлх кергтә

Суверенн республикүдин шинрүлгдсн Союзур

Улсин эврә дурни союзин төлә. Зуг ССР-ин Союзин улс дунд болн келн-әмтнә-государственн бүрдәцс дунд хамцу хәрлцәг демократизацллһна, цуг регионмудын экономикин үзмжтә делгрлтин болн негдсн цугсоюзн рынкин ул деер центробежн тенденцсиг делгрүллһиг зогсаж болхмн, гиж КПСС тоолжана. Келн улс тустан бәәлһиг, нам төрүц салж һарһх теднә зөвиг медж ул кехләрн, СССР-әс һарх зөвлә тиим һарлһн туста болх гиж тер зөвиг залһлдулжахш.

Улсин бийсинь соньмслтсас болн интеграцин туск эвин йовцсин тенденцсәс иштә йовудта олн келн-әмттә государств гиж шинрүлгдсн союзин бүкл бәәдлиг хадһллһн чинртә гиж эн тоолжана. Орн-нутгин цуг келн улс болн баһ келн-әмтн хоорнд иньгллтин төлә болн интернациональн негдлтин төлә КПСС зүткжәнә.

Союзин республикүдин суверенитетиг батрулхин төлә парть үзг-хаалһиг күцәдг болхмн. Энтн республикүд хоорнд болн союз хоорнд залһлдана политическ болн зөвин олн вариантс, экономическ тустан бәәдг предприятьмүдин ул деер теднә эдл-ахун хамцу хәрлцәг өргжүллһиг некжәнә.

Автономн республикүдин, автономн областьмудын болн округудын конституционн статусиг өөдлүлхин, зөвинь өргжүлхин төлә КПСС бәәнә.

Цуг келн улсин болн баһ келн-әмтнә делгрлтин төлә сән таал теткләһн эрк биш кергтә:

— административн-территориальн статус уга, культурн-келн-әмтнә общностьсин иткүлжәх зөвиг батлх, ССР-ин Союзин болн республикүдин государственн йосна органмудт закадын проектс орулж өгх, теднә ханьд элчллһнә квот бәрх теднә зөв батрулх;

— әмтн бәәдг эргндк бәәдлиг хадһллһнд, баһ то улсин нормальн делгрлт теткжәх таалыг хәрү тогталһнд дөң болх экономическ, зөв-йосна, экологическ янзта бачм керг-үүлдврмүд батлж авх;

— Урднь депортировать кегдсн улст туужлгч тәрскнә эс гиж теди дангин бәәдг һазрин зөв иткүлх, тер мет межә һатцас туужлгч төрскнүрн гражданмудт хәрү ирх зөв өгх, гиж КПСС тоолжана.

Күүнә зөв болн келн-улсин зөв.

— Күн болһна һоллгч чинриг, терүнә зөвиг эрк биш теткләһн бәәсн цагт келн-улсин зөвиг өргжүлхин төлә;

— келн-әмтнә зүсәр йилһж гражданмудын эдл биш зөв зүүжәх зөв-йосна ямаран чиги нормс болн закад бәәдгин өмнәс, келн-әмтн тус-тустан бийән залдг шүүвриг күцц сулдан келһнә төлә;

— республикүдин зөв-йосна нормс болн закад батлж авсн цагт әмтнә этнокелн-әмтнә цуг багмудын культурн авъясмудыг болн соньмслтыг күндлхин төлә КПСС зүткдг болхмн.

Күмн-әмтнә эвин делгрлтүр

СССР-ин һазадын политическ стратегий эвин, некцлтин хамцу үүлдврин, девшлтин болн гуманизмин идеймүдәс иштә үүлдх зөвтә; мана дотр-дундын оңдаруллһна йовцд, нарт делкән бат бәәдл теткләһнд цуг халхарн дөң болх зөвтә, гиж парть тоолжана.

Һазадын политикин үзгүд. Цугин әәмшг уга бәәлһиг батрулх күцл зүүж:

— нарт делкән хоорндк хәрлцәг демилитаризацллһна үзмжтә эклциг цаарандь шунмһаһар давулх; харслт [illegible]

Обществд партин нилч

Эврәнь илт үүлдврәрн, обществин делгрлтин төрмүд хаһллһна туст конструктивн хәләц бәрлһәрн политическ нүүрләчин зөвиг олна-политическ таллан чидлмүдлә сулдан дөрлдә келһнә йовудт харсдг политическ организацд КПСС хүврҗәнә.

Парть ним үүлдвр күцәнә:

Теоретическ. Обществин делгрлтин объективн зәрүллтсиг научн-шинжллһнә, терүнә иргчиг теоретическ үнллһнә, олн зүсн социальн багмудын сә хәәлһиг илдкж учртан авлһна ул-сүүрт социалистическ шинрүллһнә стратегий болн тактик, социальн-экономическ, политическ болн нань чиги программс эн ухалж белднә.

Идеологическ. Парть эврәнь хәләцән болн шагшавдын зөөрән харсна, эврәнь программн күцлмүдән болн политикән цәәлһж тархана, гражданмудыг КПСС-ин халх бәртхә гиж, эврә зерглндән орулхар шунна.

Политическ. КПСС өдр болһн олн дунд, күч-көлсч коллективст көдлнә, олна организацсла болн жисәдлә хамцу үүлдвр диглж бүрдәнә, цуг девсңгүдин йосна органмудт мандат авхин төлә сунһврт орлцж дөрлднә, диилрн бәрсн цагтан ирлцңгү күцәгч органмуд тогтана, парламентск үүлдвр күцәнә, сунһврин өмнк эврәнь программаң күцәнә.

Бүрдәмжин. Эврәнь программн заавврмудыг болн шиндврмудиг күцәхин төлә КПСС бүрдәмжин көдлмш кенә. Кадрмудын көдлмшт парть формализмиг, номенклатурн хәләциг бурушана. Государственн йосна болн заллһна органмудт кадрмудын тускар шиидвр батлж авлһна күцц зөвиг эн органмуд эдлнә, тусли партьд болхла эн зөв деер бәәх инстанцсас партийн организацст, цуг коммунистнрт өггджәнә.

Өдгә цагин таалд цуг девсңгүдин Советмүдт партийн фракцс болн партьс хоорндк блокмуд тогталһн кергтә болжана, теднд орлцхларн коммунистнр эврәнь сунһачнрин ухан-седкләр, КПСС-ин программн күцлмүдәр һардвр кех зөвтә.

Партин демократизац

Партин дотр-дундын хәрлцәг гүүнәр демократизацллһн угаһар КПСС обществд эврәнь нилчән күцәж чадшго.

Административн-заклһна системин таалд тогтсн тиим бәәдлд демократическ централизмиг, чаңһар централизацллһиг КПСС нег мөслж бурушажана, демократическ принципсиг — сунһвр келһиг болн цаг-цагарнь сольлһиг, илднь келж медүллһиг болн тооца өглһиг, тооһарн баһ баг эврәнь зуүһинь шиндврт баглһиг, тооһарн баһ баг эврәнь хәләцән харсх, тер тоод олнд зәңгллһнә партийн органмудар дамжулж, зөвиг дөңнжәнә.

Партьд болжах демократизац терүнә цуг гешүд болн бүрдәцс цуг партийн болн регинальн күүндврмүдин, референдумсин дөңгәр КПСС-ин политик тогталһнд орлллһиг; онц коммунистнр болн багмуд эврәнь хәләцән платформст медүлх зөвиг; партин цуг органмудт коллективностиг болн ил бәәдлиг, сулдан шалһлһиг хәләжәнә. Партин дотр-дундын хәрлцәг болн партин үүлдвриг гүүнәр оңдаруллһн КПСС-ин зерглнә демократическ негдлт теткләһнд, фракцсар әңгрлһнәс гетлһлһнд залгджана.

КПСС-иг шинрүллһнә чинртә таалнь энүнә зерглнд шин чидлмүд оруллһн, партин кадрмудын ханиг насарнь баһруллһн болжана.

КПСС-ин ул-сүүрнь — эклц организацс. Эдн тустан үүлдәд, тодрха таалыг учртан авад, тәрмүдән болн үүлдврин янзан, эврәнь органмудын болн аппаратын бүрдәциг болн тооһинь, хургуд, политическ үүлдврмүд күцәлһнә болзгинь болн диг-дараһинь йилһнә. КПСС-т орулж авлһна товчлгч зөв эдлнә. КПСС-ин Уставар өггдсн күцц зөвин кемжәнд теднә батлж авсн шиидврмүд деер бәәх органмудар уурулгдх зөв уга.

Партин территориальн-производственн бүрдлһнә принцип бас чиклвр кергтгджәнә. Производственн болн нань чиги коллективст партийн организацсиг хадһлхларн, әмтн бәәдг ормсар күцәгддг сунһврин өмнк ноолдана күч авчах чинриг учртан авад, эклц территориальн күүтә, шуумһа организацс делгрүллһнд онц килмжән өгх кергтә. КПСС-ин гешүн үүлдврән кунах эклц — производственн, территориальн организац эс гиж зергднь хойраһинь шүүж авх зөв эдлнә. Горизонтальн бүрдәцс үүдәлһнә болн теднә — партийн клубмудын, парторганизацсин секретармүдин советмүдин болн нег күцлтәһәр, профессиональн болн таллан чиги соньмслтар үүдәсн негдлтсин үүлдврин сулдан бәәлһн теткгджәнә.

Әәрмд, КГБ-д, МВД-д бәәх коммунистнриг партин гешүн болх болн партийн организацс, тер мет политическ үүлдврич таллан чиги янзс үүдәлһнә зөвәснь хаһцуллһн хажһр болх гиж съезд тоолжана. Болв эн организацс государственн-административн, тер дотр Зертә-зевтә Чидлмүдин, МВД-н болн КГБ-н тусли ханиг моральн-политич[illegible]

бәәдлин төлә

Советск күүнә бәәдл-жирһлин кергтә таал теткләһиг парть эврәннь политикин һоллгч стратегическ төрт тоолжана.

Гражданск зөвмүд болн сулдхврмүд. Парть дөңнжәнә:

— нарт делкәд күндлж темдглгдлг зокалмудын кемжәнд күүнә зөвмүдиг бәәдл-жирһлд тохралһиг;

— келн әмтнә-этническ, политическ, бурхн-шажна, эрәмин болн насни темдгәр ямаран чиги дискриминац уга келһиг;

— күүг болн гражданинә сән нериг законодательн иштәһәр харслһиг, терүнә бәәх гериг болн өлг-эдиг көндәж болшгог, сулдан бәәдлд эрдм шууж авлһиг, бәәх һазр йиндж авлһиг, орн-нутгт нууж ирлһиг болн эндәс нууж һарлһиг, бичг авлцлһна болн телефонн күүндврмүдин нуувчиг, угин, барин болн эвтлһнә сулдхвриг законодательн иштәһәр харслһиг;

— эврә хәләцән болн духовн сә хәәлһән күн бийнь сулдан бәәдлд йилһлһиг, бурхн-шажнд сулдан бәәдлд шутлһиг;

— гражданск зөвмүдиг харслһна халхд зарһин болн олна организацсин нилч өөдлүллһиг.

Күч-көлсн болн бәәхтә бәәдл-жирһл. Үнн-чик седклтә күч-көлсн — обществин болн күн болһна бәәхтә бәәдл-жирһлин ул мөн. Парть дөңнжәнә:

— күч-көлснә туск, сул ашмудар болн ямаран чиги хаслһн угаһар күч-көлсиг үнн-чик зөвтәһәр шаңнлһ теткләһиг; эллцүллһиг, иждивенчествиг уурулһиг, йосн бишәр ору авлһиг болн онц зөв өглһиг уурулһиг;

— эрдмин белдврин үйн, өдгә цага систем тогталһиг;

— көдлмшч ормд сән болн әәмшг уга таал тогталһиг, күч-көлснә һарц өөдлх дутман амрлһ икдүллһиг.

Социальн иткмж. Парть селвглжәнә:

— мөңгнә баһ олврта болн олн үртә өрк-бүлмүдиг социальн харслһна болн материальн дөңцлһнә государственн олна бүкл систем бүрдәхмн, жалвин, пенсин болн дөңцл мөңгнәс иштә теднә орун кемжән баһ гисн кемжәнәс дор болшгог теткхмн;

— күн болһнд бәәх патьр өглһнә, өңгәр сурһуль сурлһна, медицинск теткләһнә, нань чиги социальн тусин социальн иткүлгдсн кемжә теткхмн, әмтнд мөңгәрн күргдг тусламжиг дегц делгрүлхмн, әмтн бәәдг гермүдин рынк тогтахмн;

— эрүл-менд харлһна болн гемәс хәрлһнә ик гисн программс күцәлһиг, эрүл-менд харлһна материальн-техническ көрңгиг болн әмәр теткләһиг унгарнь ясруллһна улд әмтнд күргдг медицинск дөң амрар болх арһ болн эн дөңгин өөдән чинр теткхмн;

— күүкд улсин күч-көлснә болн бәәцин таалыг ясруллһар ик гисн керг-үүлдврмүд күцәхмн, хасгдсн көдлмшч өдр көдлх зөв, таалта диг-дараһар көдлмш кех зөв теднд өгхмн, үр һарһхин өмн өгдг сулдхврин болзгиг болн үрән хәләхин төлә өгдг сулдхврин, олн үртә болн һанц экнрт өглг немр сулдхврин болзгиг утдулхмн;

— бичкдүдин учрежденьсиг бәрлһнд болн делгрүллһнд һарһдг мөңгиг икдүлхмн; бичкдүдин эд-тавр, экологическ цевр хотын эдл-ууш дутдгиг уурулхмн; бичкдүдиг медицинск теткләһиг ясруллһар, бичкдүд гемтлһиг болн хорлһиг баһруллһна керг-үүлдврмүдиг цаг түдл уга күцәхмн, үртә өрк-бүлмүдт өгдг государственн дөңгиг икдүлхмн;

— баһчудын эклц социальн арһ эдлцхиг, эднә эрдмин, политическ болн культурин өслтин иштә иргч теткхмн, баахн өрк-бүлмүдт дөң боллһна керг-үүлдврмүд ухалж һарһхмн;

— инвалидмудин, ветеранмудын, цергчнр-интернационалистнрин, әмән өгсн цергә цергчнрин, Чернобыльск АЭС-т болсн зеткрлә харһсн болн нань чиги аюлла болн йиртмжин аюлла харһад зовлн үзжәх цуг әмтнә бәәдлиг ясрулхмн, тедниг социальн болн медицинск теткләһнә кемжәг өөдлүлхмн; тедниг патьрар, эд-таврар болн туслмжар теткләһнә шишлң программ күцәхмн.

Эрдм-сурһуль, наук болн культур. Эрдм-сурһулин, наукин болн культурин делгрлтиг эврәннь политикин хамгин түрүлгч зерүллтд КПСС тоолжана. Парть сулдан бәәдлд үүдәлһиг харсж, гуманистическ өөдән гисн зөөриг харсж авчана. Духовн халхд зааж-заклһиг, культуриг, искусствиг, эрдм-сурһулиг зуг коммерческ улд цуг делгү орулһиг эн бурушажана. Парть күцхмн:

— эрдм-сурһулин, наукин болн культурин материальн-техническ көрңгиг цуг халхарнь батруллһиг, бюджетин мөңг һарһлһиг икдүллһиг, әмтнә ухан-серлин делгрлтин сә хәәж олна олн зүсн седвәр болн дөм, һазадын орн-нутгудла өрги болн сулдан культурн болн научн сольлцлһиг урмдуллһиг, физкультур болн спорт делгрүллһиг;

— улсин эрдм-сурһулин систем делгрүллһнә государственн программ ухалж һарһж батлһиг, сурһулин заведеньсин эврә зөвән медж үүлддг арһ өргжүллһиг; тенд көдлдг көдләчнрин материальн бәәдл ясруллһиг, эднә социальн статусиг болн социальн харслт өөдлүллһиг;

— төрскнә наук кесг халхарн нарт делкән кемжәнәс ард хоцрлһиг уурулһиг, фундаментальн шинжллһнд шаңһа мөңг һарһлһиг икдүллһиг; наукин болн техникин делгрлтин государственн программс өргжүллһиг, производств болн олна бәәдл-жирһлд научн күцәмжс олзллһиг. Научн үүлдвр бүрдәлһнә өдгә цага бүрдәцин болн арһин делгрлтиг парть урмдулхмн, наукд бюрократизм болн баһ-

мс темдглһнд, государственн даалһврмудар, үнин амортизационн, таможенн политикәр, алвар, кредитин процентәр болн нань чиги тоотар дамжулж экономикиг диглһнд орхмн;

— арслгин конвертируемостьд орлһиг, делкән рынкд экономик илт белн боллһиг теткхмн, предприятьмүдин һазадын экономическ үүлдврин төләд, девшлттә технологиймүд түргәр орлцулхин болн рынкиг хаңһахин төләд сән таал үүдәхмн.

Рынок болн харслтын механизмс. Рынкд орлһн эврә күцл биш, социальн төрмүд хаһллһна эв-арһ болжахиг медәд болн эннь му үндстә ашан күргәд чиги бәәхиг учрлад, КПСС селвг өгчәнә:

— эд-таврин болн туслмжин розничн үн хүврүллһнлә залһлдатаһар учрх әмтнә һарут дакцах; потребительск үнин эклцәс иштә әмтнә мөңгнә орун үйн систем орлцулхмн;

— көдлмштә боллһиг, көдлмшт орулһиг болн эрдмин мергжлт өөдлүллһиг дөңнлһнә туста механизм үүдәхмн; цаг-зуур көдлмш уга бәәлһнә, шинәс сурһуль сурлһна болн шин эрдм дасһна кемд дөңгин мөңг өглһиг орлцулхмн;

— рынкин хәрлцәг диглжәх закад күцәлһнд олна болн государственн бүрткәлһ теткхмн.

Аграрн политик. Эн туст парть ним принципәр һардвр кежәнә:

— һазриг улсин депутатнрин Советмүд эдллһнә зөвиг, государственн, коллективн болн индивидуальн эдл-ахус һазр эдллһнә болн олзллһна зөвиг харсх;

— балһсн болн деревнь хоорндк экономическ хәрлцәнд эдл зөв теткх;

— һазр деер көдллһнә туст ямаран болв чиги закгч хәләц болн администрировань учрхиг уурулх, крестьяннә сулдан кесн шүүврт нәәлх; олна чиги — колхозн болн совхозн — тер мет онц эзнә, өрк-бүлин, нәәмдллһнә эдл-ахун чиги делгрлтин төләд эдл арһ теткх;

— эдл-аху заллһна цуг янзсин кергллтиг учрт авч агропромышленн комплексин материальн-техническ улын түрүлгч делгрлт теткх;

— селәнд бәәх күн болһнд эс гиж селәнд бәәһәд көдлх саната әмтнд эврә гер болн герин өөрк эдл-аху бәрх арһ өгх; селәнә социальн таалыг ясрулх, һазр деер көдлдг көдлмш социльн халхарн тааста болн экономическ олзта-туста болдгар кех.

Йоста улсин йоснур

Гражданск обществ болн зөв-йосна государств. Парть ним тоотыг дүцүлж дөңнжәнә:

— күн государствин төлә биш, государств күүнә төлә бәәх гражданск обществ тогталһиг; социальн цуг багмуд болн хамцас эврәннь сә хәәлһән медүлж харсх зөв болн илт арһ закаһар иштәһәр эдлнә;

— ямр нег классин, партин, багин, залврин бюрократин заклһн хөөһгджәх, государственн болн олна кергүдт орлцлһн, ямаран болв чиги үүл даалһн цуг гражданмудт теткгджәх зөв-йосна государств батрлһиг; демократическ кевәр батлгдсн закан эркжән уга һоллгчнь болсн болн закана өмн цуһар эдл болжах саамд государств болн гражданмуд нег-негнәннь туст даавртә болдгарн залһлдата;

— конституционн кемжәнд олна-политическ организацсин сул мейәрклһиг;

— цуг делгү тустан болн эдл зөвтәһәр суңһлһна зөвин принципсиг тохралһиг.

Зуг зөв болн сулдан бәәлһн гиж биш, тер мет терүнлә залһлдата гражданск заавр, закадыг чаңһар күцәлһн болн бийән бүрткләһн гиж демократиг бидн меджәнәвидн.

Законодательн, күцәгч болн зарһин гиж **йосиг хуваһн** кемжән уга күцц зөвин өслтәс, йосиг бийдән тустаһар олзллһнас хөөһх ицл өгхмн, медлин болн даврин халхсиг тодрхаһар межәлх арһ өгх. Парть ним тоотыг дөңнжәнә:

— законодательн йовцин демократичностиг болн илт бәәдлиг; цуг девскгүдин Советмүдин нормс үүдәлһнә болн бүрткәлһнә күцц үүлдвриг, теднә финансин болн материальн ул тогталһиг.

— күцәгч-закгч органмудын үүлдврин туск тооцас жил болһн Советмүдт өглһиг; закани кемжәнд күцәгч йосна үүлдвриг йосна халхас бүрткәлһиг;

— зарһин болн прокуратурин үлмә уга үүлдвриг, обществд теднә статус өөдлүллһиг, процессуальн законодательств ясруллһиг, гем эс һарһсна туск презумпциг, зарһ келһнә йосна болн харслт эдлх зөвин нормсиг чаңһар күцәлһиг; чикллһнә-күч-көлснә үүлдврин олз-тусиг: учр-зөв угаһар советск гражданствас хаһцуллһна актмуд уурулһиг;

— конкурсн ул деер тогтагддг, закани кемжәнд элчлгч органмудт болн олнд бүрткгддг өдгә цагин, шунмһаһар үүлддг государственн аппарат үүдәлһиг.

Орн-нутгин әәмшг уга бәәлһн

Зертә-зевтә ноолдана әәмшг бәәһә бәәтл орн-нутгт иштә харслт кергтә. Парть эрк биш кергтә гиж тоолжана:

— харслтын шин доктрина ул деер үүдәгдсн болн үлү зер-зев уга принципәр уллгдсн дәәнә реформ күцәлһн, дәәнә госхлтд сән чинртә параметрмүдт һол оньг өглһн;

— орн-нутгин харслтын болн әәмшг уга бәәлһнә, Зертә-зевтә Чидлмүдин тосхлтын, белдлһнә болн олзллһна принципиальн төрмүд зуг ССР-ин Союзин медлд бәәлһиг хадһллһн;

— урдинь депортировать кегдсн улст туужлгч төрскнә эс гиж теди дангин бәәдг һазрин зөв иткүлх, тер мет межә һатцас туужлгч төрскнүрн гражданмудт хәрү ирх зөв өгх, гиж КПСС тоолжана.

Күүнә зөв болн келн-улсин зөв.

— Күн болһна һоллгч чинриг, терүнә зөвиг эрк биш теткләһн бәәсн цагт келн-улсин зөвиг өргжүлхин төлә;

— келн-әмтнә зүсәр йилһж гражданмудын эдл биш зөв зүүжәх зөв-йосна ямаран чиги нормс болн закад бәәдгин өмнәс, келн-әмтн тус-тустан бийән залдг шүүвриг күцц сулдан келһнә төлә;

— республикүдин зөв-йосна нормс болн закад батлж авсн цагт әмтнә этнокелн-әмтнә цуг багмудын культурн авъясмудыг болн соньмслтыг күндлхин төлә КПСС зүткдг болхмн.

Күмн-әмтнә эвин делгрлтүр

СССР-ин һазадын политическ стратегий эвин, нөкцлтин хамцу үүлдврин, девшлтин болн гуманизмин идеймүдәс иштә үүлдх зөвтә; мана дотр-дундын оңдаруллһна йовцд, нарт делкән бат бәәдл теткләһнд цуг халхарн дөң болх зөвтә, гиж парть тоолжана.

Һазадын политикин үзгүд. Цугин әәмшг уга бәәлһиг батрулх күцл зүүж:

— нарт делкән хоорндк хәрлцәг демилитаризацллһна үзмжтә эклциг цаарандн шунмһаһар давулх; харслт теткж чадх кемжән күртл зер-зев болн зертә-зевтә чидлмүдиг хасх; нарт делкән дамшлтас күч үзүллһнә әәмшг олзллһиг күцц кевәр уга кех; дәәнә сөрүд бәәлһиг цаарандн баһрулж, дарунь болхла күцц кевәр давж һарх;

— цүүгәг болн нарт делкән бат биш бәәдлиг саглулхин төлә цуг халхсин соньмслтсиг теңшәрүллһнә ул деер әәмшг уга бәәлһнә глобальн болн регнональн бүрдәцс үүдәх;

— социальн-политическ сул шүүвр, суверенитет болн үлмә уга бәәдл иткүлжәх, нарт делкән цуг орн-нутгудла нөкцлтиг болн партнерствиг делгрүлхин төлә государствс хоорндк хәрлцәнә улд зөв-йосна көрц тәвх;

— советск-американск хәрлцәг цаарандн ясруллһн болн терүг конструктивн партнерствин хаалһд орулх; цугевропейск процессмүдт седвәртәһәр орлцх болн Европин туужлгч әңгрлһиг давж һарх; КНР-лә бәржәх хәрлцәнд сән тенденцсиг цуг халхарнь батрулх; эвин болн нөкцлтин зонд хүврәх күцлтәһәр азиатск-Номһн далан регионд шунмһа политик күцәх; регнональн цүүгәсиг политическ кевәр диглүллһнд орлцх; эс негдсн Жисәнлә хамцу үүлдх, делгржәх орн-нутгудла нөкцлт бәрх кергтә, гиж парть тоолжана.

Нарт делкән нөкцлтин шин чинрүр. Күмн-әмтнә өмн бәәх цуг төрмүд хаһллһнд нарт делкән сообществин цуг гешүдин күчллтсиг бәәдл-жирһлин төлә эрк биш негдүлх кергтә гиж парть тоолжана:

— эргндк йиртмжиг ясруллһар болн экологическ аюлыг саглуллһар хамцу шунмһа үүлдвр күцәх кергтә;

— харһнлһиг, түрү бәәдлиг, олар гемтлһиг, күнд гемиг, наркоманиг, нарт делкән терроризмиг, нарт делкән олн зүсн әңгсин делгрлтд кризисн диспропорцс давж һарлһар нарт делкән сообществин күчллтст мана орн-нутг орлцх зөвтә;

— нарт делкән эдл-ахун залһлдаг интенсивн кевәр өргжүлх, научн-техническ болн экономическ сольлцлһнд, гуманитарн халхар залһлдаг делгрүллһнд бәәх харшлтыг уга кех кергтә;

— иргч күмн әмтнә төлә туужлгч даавртә хәләцтә бәәх регнональн болн глобальн кемжәтә нарт делкән цуг организацсла хамцу үүлдх болн нөкцлт кех кергтә, гиж эн тоолжана.

Көдлмшч жисәнд туужлгч әңгрлһиг давж һархин төлә, коммунистическ, социалистическ, социальн-демократическ, келн-әмтнә-демократическ партьсла, эвин, демократин болн социальн-девшлтин хәләцтә бәәх цуг организацсла болн жисәдлә нөкцлт делгрүлхин төлә парть зүткжәнә.

Партиг шинрүллһн

Удан жилмүдт административн-заклһна системин цутхлнгнь болад, парть бийнь темдгтә хажилтлә харһв. Дегәд давулж централизацллһн, шалһгч ухан-тоолвриг дарлһн партийн дотр-дундын хәрлцәнд му нилчән күргв. Кесг партийн һардачнр идейн болн шагшавдын халхарн му үндстәһәр хүврлһн аһу ик хорлтан күргв.

КПСС йос залжах парть болад, орн-нутгт тогтсн бәәдлин туст политическ болн моральн даавр зүүжәнә, гиж съезд темдглжәнә. Орн-нутгин партийн-государственн һардлһна һарһсн эндүсин тускар парть бийнь илднь келв, сталинщинә цагт үүл татлһиг, күүнә зөвиг модьрунар эвдлһиг бурушав. Болв давсн, тер мет эндрк үйнрин әрүн седклтә коммунистнриг хара зөңдән гемшәлһиг съезд нег мөслж бурушажана. Саяд коммунистнр цевр седкләрн улст цергллә, бийән эрвллго көдллә, Төрскнә сулдан болн үлмә уга бәәлһнә төлә зөрмгәр дәәллдлә. КПСС-т девшлттә чидлмүд оньдин үүлддг билә, минь эдн обществиг оңдаруллһна селвәр һарһад, терүг толһалсмн.

Политическ болн идеологическ монополизмәс, государственн болн эдл-аху заллһна органмудын ормд үүлдлһнәс КПСС нег мөслгч кевәр хаһцжана. Көдлмшч классин, крестьянствин, интеллигенцин үндсни сә хәәлһиг тохражах болн харсжах, гражданск обществин кемжәнд үүлджәх йоста политическ партьд КПСС-иг хүврүллһиг түргдүлхинь хүврлтсин түргн йовуд некжәнә.

чидлмүд орулһн, партин кадрмудын хаиг насарнь баһрулһн болжана.

КПСС-ин ул-сүүрнь — эклц организацс. Эдн тустан үүлдәд, тодрха таалыг учртан авад, төрмүдән болн үүлдврин янзан, эврәннь органмудын болн аппаратын бүрдәцнә болзгинь болн диг-дараһинь йилһнә. КПСС-т орулж авлһна товчлгч зөв эдлнә. КПСС-ин Уставар өггдсн күцц зөвин кемжәнд теднә батлж авсн шиидврмүд деер бәәх органмудар уурулгдх зөв уга.

Партин территориальн-производственн бүрдлһнә принципд бас чиклвр кергтгджәнә. Производственн болн нань чиги коллективст партийн организацсиг хаһлхларн, әмтн бәәдг ормсар күцәгддг суңһврин өмнк ноолдана эклц авчах чинриг учртан авад, эклц территориальн күчтә шунмһа организацс делгрүллһнд онц килмжән өгх кергтә. КПСС-ин гешүн үүлдвран күцәх эклц — производственн, территориальн организац эс гиж нердинь хойраһинь шүүж авх зөв эдлнә. Горизонтальн бүрдәц үүдәлһнә болн теднә — партийн клубмудын, парторганизацсин секретармүдин советмүдин болн нег күцлтәһәр, профессиональн болн талдан чиги соньмслтар үүдәсн негдлтсин үүлдврин сулдан бәәлһн теткгджәнә.

Әәрмд, КГБ-д, МВД-д бәәх коммунистнриг партин гешүн болх болн партийн организацс, тер мет политическ үүлдврин талдан чиги янзс үүдәлһнә зөвәснь хаһцуллһн хажһр болх гиж съезд тоолжана. Болв эн организацс государственн-административн, тер дотр Зертә-зевтә Чидлмүдин, МВД-н болн КГБ-н туслн хаиг моральн-политическ сурһмжллһна керг күцәжәх цергә-политическ органмудас салһгдх зөвтә.

Партийн комитетмүдин секләтрмүдиг, партийн форумсин делегатнриг шүдтән, зокал мет, альтернативн кевәр нуувчар дууһан өгч, кандидатнриг сулдан темдглһнә бәәлд суңһлһиг съезд дөңнжәнә. Суңһврин тодрха диг-дараг коммунистнр йилһнә.

Партийн бүрткәлһн чиги демократичн болх зөвтә. Централь, республиканск краймүдын, областьмудын, округудын, балһсдын, районудын бүрткәлһнә органмуд тустан суңһгдна, партийн комитетмүдин үлмәд орхш, зуг тедниг суңһсн съездмүдт болн конференцст тооцаһан өгнә.

Тәвгдсн төрмүдиг күцәлһнә төлә суңһгдсн партийн орган бүрдәмжин болн консультативн үүлдвр күцәдг аппарат бюджетин кемжәнд тогтана.

Тустан бәәлһн болн негдлт. ССР-ин Союзиг шинрүллһнә йовудт союзн республикүдин компартьсин тустан үүлдлһн теткгдх зөвтә, эннь КПСС-ин уллгч программин болн уставн принципсин ул деер партин негдлтлә диалектическ кевәр зүүцүлгдх зөвтә. Эдн эврә программин болн нормативн документс тогтана, теднлә ирлцүлж политическ, бүрдәмжин, кадрмудын, издательск болн финансин-эдл-ахун төрмүд бийснь хаһлна, государственн тосхлтын халхд, республикүдин социальн-экономическ болн культурн делгрлтин халхд партин үзг-хаалһиг күцәнә, талдан, тер тоод һазадын партьсла болн олна жисәдлә залһлдата бәрнә. Союзн республикүдин компартьсин һардачнр КПСС-ин ЦК-н Политбюрон хаһьд орна. Партин һардлгч цутхлн органмудын шиидврлә эс зөвшәрсн саамд республикин компартин ЦК эн төриг КПСС-ин ЦК-н Пленум деер эс гиж КПСС-ин ЦК-н болн ЦКК-н негдүлгдсн Пленум деер күүндж хәләгдхиг некх зөв эдлнә.

Парть болн олна организацс

КПСС социалистическ үзг-хаалһ бәржәх жисәдлә болн организацсла нөкцлт бәрхәр, цуг девшлттә идейн-политическ зерүллтсла күүндвр кеж, эдл зөвтә нөкцлт бәрхәр зүткнә. Парть теднлә политическ блокмуд үүдәхдән белн бәәнә.

КПСС-ин гешүд закана кемжәнд үүлджәх олна жисәдт орлцна. Болв талдан партьст, тер мет шовинизм, национализм, расизм, антисоциалистическ идеймүд тархәжах организацст коммунистнр гешүд болж чадшго гиж парть тоолжана.

КПСС көдлмшч болн крестьянск жисәдиг шинәс босхлһнд, интеллигенцин олна шунлтыг делгрүллһнд нилчән күргх.

КПСС профсоюзмуд шинрлһиг таасжана, күч-көлсчнрин сә хәәж, теднә зөвиг болн сулдан бәәлһиг харсж шунмһаһар үүлдхәр седжәх теднә зүтклһиг дөңнжәнә.

Баһчудын тустан үүлдг олна-политическ коммунистическ организац гиж КПСС комсомолыг хәләжәнә, партин политик белдлһнд болн күцәлһнд эрк биш орлцхиг терүнәс күләжәнә. Партийн болн комсомольск организацс эврәннь хәрлцәһән политическ союзникүд болж бүрдәхиг дасх зөвтә. Баһчудын шин организацс үүдлһиг медмжтәһәр тосх кергтә, теднә социалистическ болн гуманистическ зерүллт тогтлһнд, улсин хөв-жирһллә залһлдата болжах седкл баһчудт сурһмжллһнд нилчән күргх кергтә. КПСС эврәннь цуг организацсиг баһчудын төрмүд талнег мөслгч эргц келһнүр залжана. Эннь тусли партин соньмслтас иштә чиги некгджәнә: баһчуд угаһар терүнд иргч уга.

* * *

КПСС-ин идейн-теоретическ хәләцнь болн политическ күцлмүднь тиим болжана. КПСС-ин шин программ батлж автл коммунистнр, партийн организацс болн партийн органмуд эврәннь ил көдлмштән энүгәр һардвр кех зөвтә. Оңдаруллһиг, мана обществин шинрүллһиг дөңнжәх орн-нутгин демократическ цуг чидлмүд эдниг дөңнх гиж съезд нәәлжәнә.

●Умшачин бичг

ИЧР УГА ӘМТН ПАРТИН ТООМСРИГ ЭВДҖӘНӘ

«Партин тоомсриг өөдлүлхин тускар ода икәр келгднә. Эн туст би эврәннь тоолвран медүлхәр седжәнәв. Кесгнь ода КПСС-ин XXVIII съездәс белн программс, зааврмуд күләжәнә», гиж сангдна.

Би партин гешүн бишв. Үрдүдиннь, орн-нутгиннь иргчиң туст үүмжәх хәләцтә эк күмб. Болв улсин көтлврч яһж болхин тускар белн селвгүд зәрм коммунистнр күләжәхнь намаг йир икәр алңтрулжана. Миниһәр болхла, парть тоомсрта болхин төләд терүнә гешүн болһн үнн-чик хәләцтә йоста коммунист болх зөвтә. Коммунистнрин үүлдврнг әмтн ик зуудан партийн һардачнрин үүлдврәр үнлнә. Генеральн сегләтрәс авн, партийн организацин сегләтр күртл эн тоод орна.

Би Ики-Бурульск районд көдлләв. Тави жилин эргцд мини көдлжәсн совхозд партийн организацин дөрвн сегләтр сольгдв. Теднәс негнь эркин эзн билә, хойрдгчнь эрк уудг деерән күүксг болдмн, һурвдгчнь — урлкасн деер биш. Дөрвдгчнь эрк уудго билә, болв партийн халхар шоодврта билә. Җил давад уга бәәтл райкомин некврәр партийн организац шоодвринь уурулад, мана эдл-ахун парторгд шнидв. Ташр терүн деернь депутатд терүг сунһв.

Өмннь көдлжәсн парторгуд райкомин заквраp һардгч көдлмшт орулгдв.

Тиим коммунистнриг, тиим сегләтрмүдиг, тиигж үүлддг райкомиг яһж күндлж болдв?

Бас эн совхозд директор көдлжәсн күн сай арслң мөнг бийдән авчкад, ямаран чигн засг угаһар көдлмшәсн һарад йовж одв. Тер бас коммунист билә. Болв партин райком терүнд некврт тәвхәсн саглсн бәәдлтә. Юңгад гихлә тер директорин нег элгнь ик үүл даажадгж.

Тиим әмтиг коммунист гиж нерәдж болхий?

Нанла хамдан сурһуль сурч йовсн нег залу офицерин ик цолта. Тиим цол зүүхин төләд тер ямаран ач-тус күргсн болх? Ахнь балһсна Советин күцәгч комитетд көдләд, кергтә әмтнд патьр өгх арһта.

Тедниг коммунистнр гиж нерәдж болхий?

Патьрмуд өглһнә багд учрдг йовдлмудыг күцәгч комитетин һардачнр тегәд чигн эс үзсн бәәдл һарһдг болжахий? Ямаран эвтә, күүнә һарһсн үүлиг бидн үзҗәхшвидн, тедн тиигхлә мана үүлиг үзшго, гисн тоолврар эдн һардвр кенә. Иим үлгүр, патьрмуд өглһнә багд көдлжәсн хойр күүкд күүнә зарһ кегдә бәәтл, В. Мезенко бийдән патьр авчкад, хуучн патьран Саратовд бәәдг көвүндән өгчкв. Энд-тендәс мана республикүр ирдг олн талдан әмтнә тускар чигн тиим кесг үлгүр зааж болхмн. Аштнь коммунистнрин тоомсрин туск төрлә дегц келн-әмтн хоорндк хәрлцәнә туск төр учржана.

Цуг эн бичсн тоотас иим ашлвр кехәр бәәнәв: коммунистнрин үүлдвр кесг әүсн дуудврмудар биш, теднә күцәжәх үүлдврәр үнлгдх зөвтә. Коммунист болһна дүр Уставин некврмүдлә ирлцәтә болх зөвтә.

Партин тоомсрт ямр болв чигн үүлдврәр харшлтан күргжәх әмтнәс парть сулдх зөвтә. Олид үлгүр болм дүңгә нег чигн коммунистин нер өдгә цагт би зааж чаджахшв. Миниһәр болхла, тиимнь уга.

Дәкәд нег төр. Өдгә цагт зулж нүүсн әмтнә тускар олн үг һарна. Болв Литваһас, Латвийәс зулсн әмтнд би харм төржәхшв. Тер республикд бәәһәд, тедн бәәрн келн-әмтнә төрмүдиг оньгтан авлго, зуг эврәннь сәәһән хәәһәд бәәсн болх, гиж санжанав.

БАДМИНОВА.

РЕДАКЦАС: Түрүләд эн бичгиг барлшгоһар бәәләвидн. Юңгад гихлә, терүнд хайгнь чигн, нер-усань чигн күцц уга. Болв селвлцжәһәд барлхар шиидвидн. Өдгә цагт партин, коммунистнрин тускар баһ бишәр келгднә. Партин тоомср буурчахин тускар барт чигн олн материал барлгдна.

Бичг бичсн күүнә нег тоолврла кецәлт угаһар зөвшәрж болхмн: партин тоомср темдгтәһәр баһрсид ичрән геһәд, зуг эврәннь сәәһән хәәдг коммунистнрин гем бәәнә. Эн туст худл уга. Кесг үлгүр чигн зааж болхмн. Болв эн тоолвр деер дәкәд немх кергтә. Ичр-һутр угаһар зәрм һардачнр-коммунистнр үүлддгиг үзәд, медәд бәәж, һарһжах үүлинь тесәд, дун уга бәәдг әмтнә гем бас бәәнә. Дун угаһар зөвшәрәд бәәснә ашт мана туужд һашута, зовлнта кеду йовдл учрла. Эн бичгин бийнь авад хәләй. Бадминова гиҗ һаран тәвсн күүкд күүнә бичгт заагдсн тоот худл биш чигн болх, зуг кениг тер гемшәжәхнь медгджәхш. Эркин хор ууһад, чикәр көдллго бәәсн парторгудын, совхозин зөөриг эврәнлә әдл бийдән тустаһар олзлсн директорин неринь автор зааси уга. Зокал, зака эвдлг йовдлмуд хара биш учрна, терүнлә административн болн зөв йоснa органмуд ноолда кенә. Болв күн болһна өөр бүрткәч, харулч зогсаж болшго. Төрскн һазрин, эдл-ахун, района, цуг орн-нутгиннь зөөрин туст седклән зовжахла, му үндстә йовдл болхла бидн хамгин түрүнд бийсмдн ноолдх зөвтәвидн, гиж сангдна. Харм төрхд, тиим илт ноолда кехәсн бидн зәрмдән сүрднәвидн. Эн барлгдсн бичг терүнд илт герч мөн.

«Би коммунист бишв, мини юн керг» гисн бәәдлтәһәр зәрмдән әмтн дуту-дундсиг шалһхар седхш. Юмиг учрт авлго, ямаран чигн дааврас бийән сулдхлһн тер болжана. Үрдүдиннь тускар ухалжах санатаһар эн бичгән үр Бадминова бичсән медүлжәнә. Болв эн бичгәр альк эдл-ахун альк парторг, директор зака яһж эвдсиг яһж медхмб? Бүкл района цуг эдл-ахусин көдләчнриг яһж харлхмб? Тана заасн әмтн болхла, бийән таньдг болв чигн, «эн бәәнәвидн» гиж иршгонь лавта.

Совхозин директор сай арслңга зөөр авв, гиж бичгдҗәнә. Болв терүг яһж итклмб? Ахрар келхд, эн бичгиг умшсн цагт олн сурвр һарч ирнә. Терүнд илт хәрү чигн тиим бәәдлд олдшго кевтә.

Мана бәәдл-жирһлд хаҗһр кесг йовдл харһдгнь темдгтә. Нам урднь үзж-сонсж эс бәәсн юмн илдәд һарчана. Эн туст цуг даавриг коммунистнр, партьд даалһхар седдгнь олн. Миниһәр болхла, эннь төрүц хажһр хәләц мөн. «Би коммунист бишв. Тедн хажһран бийснь чиклтхә», — гиһәд суухла, ямаран чигн хүврлт бидн күцәж чадшговидн. Ямаран болв чигн күндиг олар диилхд амр болдг биший. Келхд, Төрскән харсгч Алдр дәәнә җилмүдт һалзу хортнас орн-нутган коммунистнрлә хамдан партийн биш әмтн бас харсж эс авлу? Нам партийн биш әмтнә то коммунистнрин тооһас ик болжасн болх. Эндрк мана хәләцәс иргч үйнрин бәәдл-жирһл ирлцәтә, гиж сангдна.

Союзн болн автономн республикүдт бәәдг бәәрн биш келн улсин туск төр эн бичгт бас тәвгджәнә. Өдгә цагт келн улс хоорндк хәрлцәнд күнд бәәдл тогтсиг бидн цуһар үзжәнәвидн. Болв нег келн улс сән, наадк келн улс му, гиж келж болшго. Алькднь болвчн сәнь чигн, мунь чигн бәәдмн. Эн туст тогтсн күнд бәәдлин һоллгч учрнь — социальн төрмүд, гиж сангдна. Тегәд гемиг эмнсн деерән учринь чигн илдкж, уга кехлә туста болх.

Ашлад келхлә, бәәдл-жирһлд учрдг олн әүсн дуту-дундсиг уга кехин төләд арһчидлән хамцулж, баг багар йилһрлго үүлдх кергтә. Тер саамд тәвсн күсл күцгдхнь лавта.

АНЖУКАН Ольга.

Хальмг АССР-ин Министрмүдин Советд

ЮНЕСКО-н (ФИДЕПС) өслһнә нарт делкән сан, ЮНЕСКО-н кергүдәр СССР-ин комисс БМВ-н (Франц) сангла хамдан «Торһн хаалһ—диалогин хаалһ» гидг нерәдлһтә нарт делкән гүүлһнд оржах «Париж—Астрахань» гидг маршрутар мотопробег кеҗәнә.

Эн мотопробег Хальмг АССР-ин девскр һазрар 1990 жилин така сарин 29—30 өдрмүдт давхмн. Мотопробегд орлцачнр—Францин граждамуд Элстд ирсн цагтан республикин баһчудла харһлт кехмн, культурн өргн программ болхм, СПИД гемәр гемтсн бичкдүд эмнлһнә өңгәр медицинск оборудовань өггдхмн.

Хальмг АССР-ин Министрмүдин Советд болсн бүрдәмжин комитетин суур деер мотопробегд орлцачнриг тосж авлһна болн бәәх бәәрнә туск төрмүдәр күүндвр болв.

А. ТЕПИКИН.

●Тана сурврар

Видеомагнитофон альдас хулдж авхмб?

Дөрвдгч үйин телевизор альдас хулдж авхмб? Бәәцин компьютер альдас авхмб? Иим болн нань чигн сурврмуд газетин редакцд болн балһсна Советин күцәгч комитетд, мөнг хоршуллһна 101-ч тойгта банкд әмтн телефоһар жиңнүлж өгнә.

Эн сурврмудт улсин депутатнрин Элст балһсна Советин күцәгч комитетин инспектор М. Б. Кексеев хәрү өгчәнә:

1990 жилин така сарин 5-д Элст балһсна Советин күцәгч комитетин закврар Элстин Горькин нертә уульнцин 13-ч герт бәәх мөнг хоршуллһна 101-ч тойгта банк Элстин әмтнд процент авдго өгйә хулддг болв. Өгйә хулдж авсн әмтн хөөкнь терүгәрн эд-тавр авхмн. Видеомагнитофона үннь 2500 арслң, дөрвдгч үйин өңгтә телевизорин — 1000 арслң, онц күүнә бәәцин компьютерин — 700 арслң, бичкн тракторин—5000 арслң.

Тиим эд-тавр хулдж авхар седжәх күн эврәннь паспортан авад, бәәрин өөр бәәх мөнг хоршуллһна 101-ч тойгта кассд одад, мөнгән өгәд, деер заагдсн ямаран чигн эд-тавр хулдж авхин туск акц авна.

Цуг тер эд-тавр зуг 1993 жиләс авн орж ирхиг күн болһн медх зөвтә.

Газетмүдин болн журналмудын халхсар

△ Англиийск Регби балһснд бәәдг дали наста инженер Алан Фримен, пеньт һарсна хәөн нарна күчәр йовдг велосипед бийдән ухалж үүдәв. Эн велосипедин залур деер 192 полупроводников элемент углгдв. Велосипедин суулһин дор тәвгдсн кислотн аккумуляториг эн элементс нарна күчәр теткнә. Терүнәс электромотор көдлнә. Нарта өдр эн велосипед частан 25 километрт гүүнә.

... бәәнә. Теднә ик гиснь — Пражск музей болжана. XVII зун жилд тосхгдсн бәәшнгин нәәмн залыг физическ культурин болн спортын эн музей эзлжәнә. 30 жил хооран эн музей секгдсмн. Чешск болн словацк спортсменмүдин диилвр бәрәд авлгдсн спортын 4000 ачлвр эн музейд хадһлгджана. Бас тер мет энл 70000 зург болн 1200 киноленг бәәнә. Кезәнк спортивн снарядс, афишмуд, тер цагт нер туурсн спортсменму-...

СAРПИНСК РАЙОНА потребительск обществин экн партийн организацин тоопана-сунһврин хург одахн болв.

1989 жилин һаха сарас авн 1990 жилин мөчн сар күртл экнц партийн организацин партийн бюрон кесн көдлмшин туск тооцана доклад эн хург деер партийн организацин сегләтр З. А. Потапова кев.

Мана партийн организацин тооцана-сунһврин хург ик даадклән тусхаж, зүткж кергән күцәж йовцхана.

Сарпинск райпов системин коллективин көдлмшин тускар би цөн үг келхәр бәәнәв, гиж докладтан үр Потапова темдглв. Райпо района 18 миңһн күү теткжәнә, тер тоод 8 миңһн пайщикуд. Потребкооперацин хазаһар хулддг хулд-гүүлгәнә сетин хаһьд 61 лавк бәәнә. Олна хот-хоолын 20 даву предприять көдлжәнә.

1990 жилин тави сарин турш эд-тавр хулдлһна эргц 8 сай 538 миңһн арслң болв, эс гиж эннь 103,6 процент тогтав. Олна хот хулдлһна эргц болхла 116,2 процентд күцәгдв. Тегәд 1989 жилла дүңцүлхлә, эн жилә эд-тавр хулдлһна эргц зөвәр өөдән болжана.

Района лавкчнр 1990 жилд 19 сай 800 миңһн арслңга эд-тавр әмтнд хулдх зөвтә.

●Тооцан болн сунһвр

Күцлнь негн—зергләһән батруллһн

вртә цагла ...вжана, гиж док...

●«Темсн» программ

КӨДЛМШИН ТААЛД—ОНЬГАН

Республикд темс урһадг эдл-ахуст өдгә цагт ...

биш темсн урһагдж хулдгдна. ...

евна Борисенко эдн һаң халу-...

баргдад зуран даалһврмуд ку-...

1989 жилин һаха сарас авн 1990 жилин мөчн сар күртл эклц партийн организацин партийн бюрон кесн көдлмшин туск тооцана доклад эн хург деер партийн организацин секретарь З. А. Потапова кев.

Мана партийн организацин тооцана-сунһврин хург ик дав- … гиж … тав. Олна хот хуллһна эргц болхла 116,2 процентд күцә гдв. Тегәд 1989 жилла дунцуулхла, эн жилә эд-тавр хуллһна эргц зөвәр өөдән болжана.

Районна лавкчнр 1990 жилд 19 сай 800 миңһн арслнга эд-тавр әмтнд хулдх зөвтә.

•Тооцан болн сунһвр

Күцлнь негн — зергләһән батруллһн

врта цагла давжана, гиж докладчик темдглв. Мана оринутгт ик күнд бәәдл үүрсн бәәнә. Экономическ кризис, социальн чиврта бәәдл, келн-әмтн хоорндк зөтклдән, КПСС дотрк дәәвллһн — эдн цуһар ондарулллһна кергт әәмшг үзүлжәнә. Цааранднь үр Потапова шин бүрдсн Әрәсән компартин тускар докладтан темдглв. Хург партин XXVIII съездин өмн болсн учрар, орн-нутгин хамгин ах форум деер делегатнр партиг хамцулж батрулхин төлә нег шиидврүр ирх гисн иһлән бас медүлв.

1989 жилин һаха сард болсн районн тооцана-сунһврин партийн хургин дару партийн бюрон хальд Вяткина В. М., Небабина Л. Б., Ничко В. Л., Барданов Е. И., Федоров В. И., Баланова Л. Н., Ласкова Т. В., Дорджиева Л. О. болн бусд үлдсн биләнди гиж Потапова цааранднь келв. Тегәд эн цагин туршт партийн 6 хург давулгдла. Партийн һардврин, производственн дисциплин батруллһна, коммунистнрин болн партийн биш улсин сурһуль өдлүллһнә тускар болн партийн жирһлин нань чигн бачм төрмүдин тускар цуг эн хургуд деер күүндвр кегдлә. КПСС-ин зергләнд эн цагин туршт коллективин нег чигн көдләч орулгдсн уга, гиж темдглж болхмн. болв 9 күн КПСС-ин зергләнәс гарч одсн гисн тоолврин списк бәәсмн. Талдан партийн организацас мана партийн организацд Л. А. Чернобровая — олна хотын технолог, оржирлә. Өдгә цагт район партийн организация хальд КПСС-ин 37 гешүн тоод бәәнә. Мадна давулсн хургуд цуһар ил хургуд билә, тер дотр районн цуг специалистнрт үрәр келгдлә. Болв коммунистнр хургудтан йир мууһар ирдг билә, тегәд чигн хургуд заасн цагтан зәрмдән эклдго бәәсмн.

Коммунистнрин 17 күнь материальн даавртә үүл дааҗана. 13 — һардачнр болн районн специалистнр. Коммунистнр И. А. Чайкин — заһч, Маханаев болн Федоров — заготовительмуд, лавкчнр — Полякова, Кульченко, Крахмалова, Бадмаева, Толочко, Баланова, Дегтяренко болн хувц ишкәч Шевченко көдлмштән үнн сеолна хот-хоолын коллектив болхла — 1,2 сай арслңга.

Сарпинск районн системд 560 күн көдлжәнә. Цуһар эдн күч-көлснә үлгүр болгч көдләчнр. Эдн дундас замч Н. Ф. Коваленког, «Универмагин» әңгин заведующ — Л. И. Кульченког, машн залач И. В. Савиниг, Степновск кооппредприятин лавкин заведующ — Б. В. Бамбышеваг, «Универмагин» әңгин заведующ — Л. Ф. Балабановаг болн нань чигн көдләчнриг темдглж болхмн.

Үзмр агитацин тускар докладчик бас цөн үг келв. Үзмр агитацин керг йир дора бәәнә, гиж эн темдглв. «Җаңһрин» 550 жилин өөнин байрин өдрмүд өөрдҗ йовна, мана районн системд нам энүнд нерәдгдсн нег чигн стенд уга. 1989—1990 жилмүдт экономическ болн политическ медрлин 15 школ көдлжәнә. Зуг занятьс таслвр угаһар давулгддг билә, гиж келж болшго. Тегәд энүг шинәс экләд, кергән цааранднь күцәхмн, гиж санжанав.

Эврәннь докладтан үр Потапова партин туст тогтсн өдгә цагин бәәдлин тускар темдглж, бас күр кев.

Докладын дару хург деер коммунистнр эврәннь ухан-тоолвран босж медүлв.

КПСС-ин тоомсрин өөдлүлхин төлә партин райкомин даавртә көдләчнр олн дунд бааж цәәлһврин эргн көдлмш кех зөвтә. Деерәс заавр ирхиг күләһәд бәәдг цаг давв. Ода седвәр болн шунлт кергтә, гиж эдн келцхәв. Хургт КПСС-ин Сарпинск райкомин негдгч секретарь Н. М. Баланов орлцж үг келв. Сарпинск районн партийн бюрон көдлмш зөвин дундынд үнлгдв.

Хург деер КПСС-ин XXVIII съезд деер батлж авгдх партин Уставиг, эрк биш программн төрмүдиг күцәгч тогтаврт батлж авгдв. партбюрон шин хальд сунһгдв. районн 24-гч партийн конференцин көдлмшт орлцх делегатнриг болн партин Сарпинск райкомин гешүдин кандидатнриг бас зааж темдглв.

Тегәд КПСС-ин Сарпинск РК-н негдгч секретарьт үр Н. М. Балановиг, хойрдгч секретарьт үр В. И. Попасенког, секретарьт В. Б. Багдыковаг сунһх селвг хург батлж авв.

Районн эклц партийн организацин секретарьт үр Л. О. Дорджиева сунһгдв.

П. ВЯТКИН.

Республикд темс урһадг эдл-ахуст өдгә цагт дааврта кем. Зуни халун чаңһрад бәәсн биийнь урһсн темсиг геедрлт угаһар хадһлх төр тәвгджәнә. Һан халунд темсн урһжах һарудыг усллһн гисн амр керг биш. Терүн деер бүт өвсинь таслж хаях болн нань чигн баһ биш көдлмш күцәх кергтә. Келхд, эн жил һарудт му биш темсн һарсн бәәнә. Тегәд чигн өдгә цагт урһасан үрәлго хураж авад республикин күч-көлсчнрт хулдх төр тәвгджәнә. Темсчнрин гүҗрмг күч-көлснә ашт эднә өмн тәвгдсн күцлин ик зунь күцәгджәнә, гиж болхмн. Ик зуудан нәәмәдллһнә эв-арһ олзлж көдлҗәх темсчнр өөдән межәс темдглж келсн үгдән күрхинь лавта. Болв зәрм эдл-ахуст көдлмшин сән таал тогтагдсн уга.

Яшкульск районна «Прогресс» совхозд жил болһн баһ биш темсн урһагдж хулдгдна. Темснә ик хувнь Элст балһсна магазидүр зөөгднә. Цөөкн өдрәс темсн болвсрхла Элстин күч-көлсчнр магазидәс кимд темс хуллж авхан күләжәнә. Эн совхозин нег һаруднь Элст балһснас хол биш бәәнә. «Элистинский» совхозин әәлжәх 26 гектар һазриг «Прогресс» совхоз цаг зуур нәәмәлдж авсмн. Ода деерән энд көдлҗәх һурвн звено хаяр, хавстн, помидор болн нань чигн зүсн темс тәрж урһажана. Һарудт көдлҗәх әмтн ик зуудан өөдән дамшлтта, эврә кергән йилһән сән кевәр күцәдг әмтн.

Теднә негнь звенон һардач Раиса Дорджиевна Сасыкова. 1964 жиләс авн эн күүкд күн чидлән әрвллго көдләд темс урһаж йовна. Энүнлә хамдан көдлҗәх Санһж Яковлевна Бураева, Клавдия Николаевна Суксунова, Надежда Николаевна Борисенко эдн һаң халунас әәлго әлвг темс хураж авхар зүткҗәцхәнә. Зуг эн күүкд улст көдлмшин сән таал тогтагдсн уга, гиж темдглх кергтә. Хот-хол эднд күн зөөхш. Тегәд чигн өдрин дууссн теегт йовх улс биийснь гертәсн хотан авад һарцхана. Мартлго вагончик тәвсн болж һарв. Тер биийнь даалһсн 10 гектар һазрас му биш урһц хурах санната улс арһ-чидлән, цаган әрвллго көдлнә. Нег үлү ода халун чаңһрсн кемд цаглань темсиг услж хәләвриг ясрулх кергтә. «Прогресс» совхозин цуг темсчнрлә хамдан Раиса Дорджиевна Сасыкован һардҗах звено 277 тонн темс хураж хулдх зөвтә.

Нәәмәдллһнә эв-арһар көдлҗәх эн звенон гешүд ода деерән сар болһн 180 арслң жалв авчана. Жилин ашмуд диглгдсн хөөн өөдән күцәмҗс бәргдәд зуран даалһврмуд күцәгдхлә, эс гиж давулж күцәгдхлә немр жалв һарһж өггдхмн. Күч-көлсиг бүрдәлһнә болн шаңгллһна шүүрлгч эв-арһ олаллһн өөдән һарита көдлмшт ик урмд өгчәнә. Зуг зәрм эдл-ахуст бооцана даалһврт бәәх хойр халхин даврин тускар мартгдна. Темсчнр зуран даалһврмуд күцәлһн нег әңгнь. Болв эдл-ахун һардвр темсчнрт көдлмшин болн амрлһна сән таал тогтах зөвтәлм. Зуг энүнә тускар мартгдҗах бәәдлтә. Иргчдән эн дуту-дундс оньгт авгдж темсчнрт көдлмшин сән таал тогталһнд торвр һаршго, гиж сангдна.

ШОРВИН Иван.

ЗУРГУДТ: звенон һардач Р. Д. Сасыкова; үдин хотын кем; совхозин һарудт; удл уга болвсрад магазинд хулдгдх темсн.

В. Морозовин цокси зургуд.

...тмудин болн журналмудын халхсар

△ Английск Регби балһснд бәәдг дали наста инженер Алан Фримен, пеньт һарсна хөөн нарна күчәр йовдг велосипед биийдән ухалж үүдәв. Эн велосипедин зәлүр деер 192 полупроводников элемент угагав. Велосипедин суудлин дор тәвгдсн кислотн аккумуляториг эн элементс нарна күчәр теткнә. Терүнәс электромотор көдлнә. Нарта өдр эн велосипед частан 25 километрт гүүнә.

* * *

△ Итальянск скульптор Роберто Бернакки каррарск мраморас сиилвр һарһж банковск ик векселин дүр үүдәв. Энүнә үүдәврин кемжәнь 400x150x4 сантиметр болв. Каррарел болдг нарт делкән яармд эн үүдәвр үзүлгдв. Эврәннь үүдәврәрн инфляцла болжах ноолданд эврә тәвцән күргүв, гиж эн тоолжана.

* * *

△ Мантун (Италь) балһсна библиотекд эндр күртл әмтнд темдг уга бәәсн XVI зун жилд бичгдсн комедин һар бичг олдв. Терүнә нернь «Һурвн эгч». Эн комедин авторнь — Леоне де Сомми, режиссер болн драматург терүнәс талдан олн пьесмүд бичсмн. Деед үзгин театрин тууҗд орсн режиссурин түрүн дегтриг бас эн бичсмн. Де Соммин бичсн драматическ үүдәврмүд 1909 жилд Туринск библиотекд болсн түүмрт цугтан гилтә шатсмн. Эн олвр научн ик чинр зүүҗәнә.

Олнд темдгтә чеховск пьеслә XVI зун жилә эн комедь һанцхн нерәрн өөрхн биш, энүнә автор үзврин эклц ухаллһнд ик оньган тусхасндан өөрхн болжана.

* * *

△ Ода нарт делкәд ләч шаху спортивн музеймүд бәәнә. Теднә ик гисинь — Пражск музей болжана. XVII зун жилд тосхгдсн бәәшңгин нәәмн залыг физическ культурин болн спортын эн музей эзлжәнә. 30 жил хооран эн музей секгдсмн. Чешск болн словацк спортсменмүдин диилвр бәрәд ачлгдсн спортын 4000 ачлвр эн музейд хадһлгджана. Бас тер мет энд 70000 зург болн 1200 кинолент бәәнә. Кезәнк спортивн снарядс, афишмүд, тер цагт нер туурсн спортсменмүдин олзлж йовсн тоот эн музейд хадһлгдна. Спортивн литературин ик библиотек энд бәәнә.

* * *

△ Хамгин хуучн кермсәр усчлһна Европин флот Дрезден балһснд (ГДР) бәәнә. Тегәтә 12 керм энд көдлнә. Эклж усчнаснь нааран 101 жил давсн хуучн керм эндр күртл көдлнә. Эн пароход «Город Велен» гидг нертә. (зун жилин эргцд эн кермин нернь кесг дакж сольгдла), жилдән эн 160 өдр көдлнә. Өдр болһн 100 километрт усчна. 1914 жилд белдгдсн энүнә хойрдгч машин ода күртл көдлнә (хойр жил хооран хәәснь сольгдв).

* * *

△ Нью-Йоркск портур ордг үүдн деер зогсжах Сулдхвр гидг күн көшә 1886 жилд Францд цуглгдсн мөнгәр тосхгдсмн. Энүнә проектиг скульптор Бартольдт күцәсмн, төмр каркасинь темдгтә инженер Эйфель белдсмн.

Цөн жил хооран Нью-Йоркин бузр аһар күн көшән төмр арматуриг зев идҗәхинь медүлв. Факел бәрҗәх барун һарин төмр арматур дотрасн икәр зевржәнә гиж тоолжана.

(«Наука и жизнь» журнал, 11-ч тойг, 1990 ж.)

•Социальн төрмүд

Гавриил Попов: әәрмд килмҗән өгх кергтә

Цергә улст социальн харслт кергтә гиж сүл цагт икәр келгджәнә. Бәәрн йосна органмуд, тер тоод Моссовет, цергә улсин социальн төрмүдиг хаһлхар седүш гиж зәрмснь келжәнә. Эн туст эврәннь тоолвран Моссоветин ахлач Гавриил Попов АПН-ә корреспондент В. Борисенкод келж өгв.

— Олн әмтн болн оринутг зерта-зевтә чидлмүдин өмн бәәх төрмүдиг меджәнә гиж санжанав. Ода эн девснд обществ әәрмин тускар яһад мууһар ухалжана гихлә, терүнд ондаруллһн удан болжахнь обществд таасгджахш. Әәрмд бас хуврлт, ондаруллһна процессмүд болх зөвтә гиж әмтн тоолжана. Государствд әәрм эрк биш кергтәнь йирин медгджәнә. Терүн деерән, әәрм зөв-йосна, демократическ государствин әәрм болх зөвтә. Хамгин һолнгч тер болхла — әәрмд бәәх сән-сән чидлмүдт нөкд болад, хуврлт түргәр кех кергтә.

Обществ әәрмд эрк биш килмҗән өгх зөвтә. «Әәрмд килмҗән өгчәхинь тускар» дангин келәд һардг улс ьагтан социальн халхар әәрмин төлә төрүц юм келго бәәснәс келтә эн халхд хурц чинртә төрмүд хоршв. Төрскән харслһиг эврәннь эрдм гиж шүүж авсн, тиим күнд хөвән биийнь шүүж авсн күүнд дурго болж болшго, терүнә кергллтд оньган өглго бәәж болшго. Бийән государствд цергллһнд нерәдхләрн, государств бас биийнь түст зәрм даалһвран күцәх гиж тер нәәлх зөвтә. Манад болхла, үлгүрнь, офицермүд социальн халхар хамгин муугһар харсгддг граждамудын тоод йовна. Офицермүдин, прапорщикүдин йир олн өрк-бүлмүд дангин гер уга бәәнә. Һанцхн Москвад хойр миңһ һар ним өрк-бүлмүд бәәнә.

Энтн йир нәрн, зовлңта бәәдл болжана, энүг сән бәәдл гиж тоолж болшго. Өөрхн цагт Моссовет офицермүдиг, цергә нань чигн улсиг Москвад патьрар тетклһнә төр хәләж хаплхар бәәнә. Офицермүдин болн эднә өрк-бүлмүдин жилищн төриг хаһлж болх гиж би санжанав. Тодрха шиидвр авгдад уга, зуг олн зүсн вариантс хәләгджәнә. Нег вариантнь ним, — теднд гермүд бәрхин төлә участк һарһж өгәд, кергтә тосхлтын материалмудар теткһн. Тиигсн цагт СССР-ин харслтын Министерствин, терүнә тосхлтын әңгүдин дөң кергтә болх. Энтн маднд бәәх һанцхн арһ биш. Яһдг болв чигн, әәрмд цергләх күн мана обществин күцц зөвтә граждани, болж бәәхин тәлә кергтә цуг тоотынь кехәр мадн шунхвидн.

(АПН).

●«Җаңһрин» 550 җилин өөнд

НАРН-ХУДГИН БАЙР

Хальмг улсин алдр дуулвр «Җаңһрин» 550 җилин өөнд нерәдҗ, республикин селәдәр болн поселксар билг-эрдмин байрин өдрмүд давулгдҗахнь сән авъяст тохрална. Тер өдрмүдт ик-баһ уга орлцҗ, билг-эрдмәрн марһдҗ, хальмг улсин кезәнк авг-бәрцд ямаран сән авъясмуд бәәсиг тодлулҗ соньмсулна.

Нег тиим байрин өдр Черноземельск района «Улан туг» совхозд болв. Үдин өмн өргнд эдл-ахуһас хол биш бәәх бәәрнүр кееһә хувц-хунран өмссн әмтн цутлрҗ ирцхәв. Ке-сәәхнәр кеерүлгдсн сцен, хальмг ишкә гер, урлданд белдҗәх мөрд унсн баһчуд. Җаңһрин баатрмудын бәрдг тугмуд энд бәәхнь үзгдв.

Цуглрад ирсн эдл-ахун күчкөлсчнриг болн гиичнриг «Улан Туг» совхозин директор Г. П. Кюкеев халунар йөрәһәд, «Җаңһрин» 550 җилин өөнд нерәдсн байриг секв. Совхозин ветеран Б. Ш. Шургчиев йөрәл келв.

Хальмг улсин алдр дуулврин туужин тускар научн көдләч Николай Бадгаев соньнар келҗ әмтнд медүлв. Терүнә хөөн совхозин художественн самодеятельностин коллектив билг-эрдмән үзүлв.

Байрт ирсн әмтнд совхозин 3-ч тоигта фермин күүкд Людмила Тавлиевав, Вера Очир-Горяеван, Александра Мукабенован, Алла Имирдыкован, Мария Чимидован дуулсн сенр дуд икәр таасгдв. Тер мет Нарын-Худукск селәнә Советин ахлач Виктор Сангаджиевин дуулсн хальмг дуд бас әмтнә оньг эзлв. Эдл-ахун партийн организацин сегләтр М. С. Манджиевин гармоньд татсн хальмг дуудын айс бас икәр таасгдв.

Совхозин художественн самодеятельностин орлцачнр Луиза Тавсултaлиева болн Иса Дератханов кавказск би биилҗ, әмтнә зүрк авлв. Совхозин көдләч Лиджи-Горяев Баатр «Җаңһрас» тасрха келн дуулҗ, билг-эрдмән ончрв. Баатр хальмг дуд дуулхдан дурта. Үлгүрнь, шидр республикин хотл балһснд Улан Барбаевна Лиджиеван нертә мөрән төлә болсн марһанд орлцад, мөрәлгч орм эн эзлсмн.

Тер байрин өдрлә совхозд бәәх һартан өөтә әмтн кесн кегдлмүдән әмтнд үзүлв. Эдл-ахун ветеран, Төрскән харсгч алдр дәәнд орлцач, эврәннь дурар үүлддг зурач Александр Тимофеевич Ивановин зурсн «Ленин көдлмшч кабинетдән», «Аңһучнр амрлһнд» гидг зургурдыг, энүнә герги М. И. Сопован кесн өлгмр хувциг әмтн икәр соньмсҗ хәләҗ, өөдән үнлв.

«Җаңһрин» 550 җилин өөнд нерәдгдсн совхозин байрт хальмг улсин зевсгүдин государственн оркестрин коллектив болн «Хальмг» гидг рок-баг орлцҗ, билг-эрдмәри әмтиг икәр байрлулв.

А. БАЕРХЛЕВ,
мана корр.

Авторин цоксн зургуд.

●Килмҗ некҗәх төр

Пассажирмүдин некврхаңһагдҗахш

Өдгә цагт әмтнә неквр хаңһалһнд, ик оньг өггднә, гиҗ тасрхан уга келнәвидн. Келхд, эн туст баһ биш көдлмш күцәгдҗәнә. Болв тер бийнь хоосн үгәс ил кергүр бат ишкдл кегдәд уга, гих кергтә. Бәәц тетклһнә учрежденьсин, көлгн-күчнә предприятьмүдин көдлмшиг шинҗлсн цагт баһ биш дуту-дундс илдкгднә. Дәкәд болхла Элст балһснд такси дуудҗ авлһн гидг йир күнд төр.

Зәрмдән нам өрәл өдртән такси дуудҗ болхш. Ик зуудан тиим йовдлмуд амрлһна өдрмүдт учрна. Болв талдан өдрмүдт чигн такси дуудх арһ уга болна. Адһҗасн цагла терүнә тускар нам ухалад керг уга бәәдлтә. Юнгад гихлә, такси ирх угань медгдхш.

Одахн Элстд бәәдг күүкд күн З. Хейчиева телефоһар җиңнүләд зовлнган келв. Теднә өөрхн элгнь хойр бичкн күүкдтәһән гиичд ирсн бәәҗ. Цөөкн өдр гиичләд бәәсн улс мөчн сарин 30-д хәрхәр шиидәд автобуст билет авчксн бәәҗ. Тер өдр үдин өмн телефоһар такси дуудулгдсмн. Санамр бәәсн улс адһл уга такси күләһәд суусн болҗана. Диспетчерскүр телефоһар җиңнүләд сурхла уурта бәәдлтәһәр иим хәрү өгч: «Көдлҗәсн улсиг бичә салврулад бәәтн, дуудулсн такси ирхмн. Дәкҗ бичә җиңнүлтн».

Тиим хәрү авсн улс күләһәд суудг болҗана. Тер кемднь автобус йовх цагнь өөрдәд ирсмн. Новая уульнцд бәәх улст Элст балһсна цутхлнд күрхин төлә 20 һар минутд йовх кергтә. Бичкн күүкдтә улст терүнәс удан йовгдна. Автобусас дутҗах күүкд күн дәкнәс диспетчерскүр җиңнүләд юн болҗахинь, такси юнгад удҗахинь сурҗ. Таксомоторн паркин диспетчер болхла, таксистнр тана уульнцур йовхар седҗәхш, арһлҗ үзнәв, — гиҗ хәрү өгсн болҗана. Юнгад тиим йовдл учрҗахмб, яһад күүг мекләд тагчг суунат гиһәд чаңһар некҗәсн әмтнд тодрха хәрү өггдсн уга. Автобусас дутҗанавидн, хойр бичкн күүктәвидн гисн бийнь диспетчер юм эс медсн бәәдл һарһҗ. Тегәд юмн болшго болад гиичд ирсн күүкд күн нег бичкнән теврәд, наадкинь көтләд һарад гүүҗ. Хөвднь йовдин маши зогсаһад автобусд цаглаһан одҗ суусн сән болсмн.

Келхд, деер заагдснла ирлцнгү йовдлмуд баһ биш, гих кергтә. Бәәҗ-бәәҗәһәд такси мууһар йовдгин туск, таксистнр, диспетчермүд модьрунар хәрү өгсн йовдлмудын туск бичгүд орж ирнә. Зәрм бичгүднь барлгдна, наадкснь шинҗлгдәд шишлң материалмуд белдгднә. Такси эс күртҗәх болн нань чигн дуту-дундс һардг йовдлмуд бәәхнь нууврч биш. Болв тер бийнь бийдән зөв авад пассажирмүдин тускар ухалдго йовдлла эвцлдҗ бәәҗ болшго. Тедн оньган өгәд некврин күцәх даалһврта диспетчермүд чаңһар шалһгдх зөвтә. Элст балһсна таксомоторн паркин һардвр энүнәс чик ашлвр кеҗ диспетчерск цергллтин көдлмшиг ясрулхла сән.

Гиичд ирсн хойр бичкнтә күүкд күүнлә әдл күнд бәәдлд туссн әмтн олн гиҗ келләвидн. Зәрмнь арднь орад эврә даалһвран йоста кевәр эс күцәсн көдләчнриг шоодтн, гиҗ некнә. Талдан әмтн болхла юуни төлә шуугад татад бәәхв гиләд тагчг бәәцхәнә. Тегәд чигн таксопаркин көдләчнр, түрүн зергләнд диспетчермүд, тагчг бәәцхәнә гиһәд ю болв чигн һарһцхана. Өдрин дуусн әмтнлә күүндг әмтн муурдг чигн болх. Болв пассажирмүдт ууран һарһх зөв кен чигн теднд өгсн уга.

Олн пассажирмүд йовдго көдлмшч өдрлә такси ирдго йовдл учрҗана. Диспетчер болхла тадн яах биләт гисн бәәдлтә юм һарһҗана. Мөчн сарин 30-д дуудсн такси ирсн уга. Эрлһ орулҗ өгсн телефон 6-36-69, Новая уульнц. Пассажирин некврт эс хаңһагдснд кен гемтәв? Автомобильн көлгн-күчнә «Қалмавтотранс» негдлтин һардвр, таксопаркин һардвр эн сурврт тодрха хәрү өгх зөвтә. Ондаруллһна даавртa цагт көдлмшән мууһар кедг, пассажирмүдин некврт оньган өгдго көдләчнрлә эвцлдҗ бәәҗ болхий? Уга. Удл уга алдр «Җаңһрин» 550 җилин өөн темдглгдхмн. Республикин цуг предприятьмүд, организацс болн учрежденьс ончта эн өөнд белдҗәнә. Болс-бүтсәрнь пассажирмүдиг теткҗәх Элст балһсна таксопарк дассарн көдлхлә нань чигн дуту-дундс учрхмн. Һазадын ордудас, талдан республикүдәс, областьмудас ирсн олн гиичнрин өмн әвго болшгон төләд эврәннь көдлмшән дәкнәс шинҗләд, пассажирмүд теткһиг өөдән кемҗәнд өргх кергтә.

САҢҺЖ-ҺӘРӘН Иван,
мана корр.

Онц брошюрт һарв

Така сарин 2-т съезд деер М. С. Горбачевин кесн «КПСС-ин XXVIII съездд КПСС-ин Центральн Комитетин Политическ тооцан бо-

Сән дурни наадд эклҗәнә

Сиэтлд (США) Сән дурни хойрдгч наадд эклтл цөөкн өдр үлдв. «СССР-ин болн США-н

Сән дурни хойрдгч наадыг хәләхәр ирсн улс кесг соньн, сергмҗтә юм үзх, гиҗ СССР-ин Гос-

нутд йовх кергтə. Бичкн күүкдтə улст терүнəс удан йовгдна. Автобусас дутжах күүкд күн дəкнəс диспетчерскүр жиңнүлəд юн болжахинь, такси юңгад уджахинь сурж. Таксомоторн паркин

...бəəж болшго. Тедид оньган өгəд неквринь күцəх даалһврта диспетчермүд чаңһар шалһгдх зөвтə. Элст балһсна таксомоторн паркин һардвр энүнəс чик ашлвр кеж диспетчер-

...дас ирсн олн гиичирин өмн эвго болшгон төлəд эврəнь көдлмшəн дəкнəс шинжлəд, пассажирмүд тетклһиг өөдəн кемжəнд өргх кергтə.

САНҺЖ-ҺƏРƏН Иван, мана корр.

Онц брошюрт һарв

Така сарин 2-т съезд деер М. С. Горбачевин кесн «КПСС-ин XXVIII съездд КПСС-ин Центральн Комитетин Политическ тооцан болн партин күцəх төрмүд» гидг доклад онц брошюрт һарв.

Брошюриг политическ литературин издательств ик тиражтаһар һарһв, «Красный пролетарий» типографь терүг барлв.

(ТАСС).

Сəн дурни наадд эклҗəнə

Сиэтлд (США) Сəн дурни хойрдгч наадд эклтл цөөкн өдр үлдв. «СССР-ин болн США-н спортсменмүдин хойр халхин комплексн харһлт гиж түрүн экндəн бүрдəгдсн эн Наадд йир олн элчнр орлцдг форумд хүврв, — гиж СССР-ин Госкомспортын ахлач Николай Русак келв. — Нарт делкəн бəəдл ясрлһнд эн наадна күргсн нилчинь үнлхд күчр».

Советск спортивн делегацд 650 күн оржана, теднəс 420-нь спортсменмүд.

Сəн дурни хойрдгч наадыг хəлəхəр ирсн улс кесг соньн, сергмжтə юм үзх, гиж СССР-ин Госкомспортын ахлач келнə. Спортивн арен деер болсн дəрлдəнəс нань Сиэтлын əмтн болн ирсн гиичнр Ик театрин бəлет, олн зүсн һəəхүл, тер тоод, «Московск Кремлин үнтə зөөр» гидг һəəхүл хəлəхмн.

Эн Наадд Ти-би-эс гидг американск телекомпаня седвəрəр бүрдəгдҗəнə.

(ТАСС-ин корр.)

•Октябрьск районас ирсн зəңгс

Баһчудын седвəр

«Җаңһр» баатрлг дуулврин 550-ч жилин өөниг дарук сард темдглхин төлə мана республикд шунмһа белдвр кегджəнə. Эн нəəрт мана района элчнр чигн орлцад Элстин театральн болн спортивн талвнгудт эврəнь билгəрдмəн үзүлх. Эн төрəр комсомольск активин күүндвр одахн болв. Хар һазрин района комсомольцнрин седвəриг дөңнəд «Җаңһр» баатрлг дуулврин 550-ч өөнд нерəдəд культурин-гегəн-терлин аян (поход) кехмн гиж П. Оконов, Р. Цутаев, Л. Уташева, В. Хараев болн нань чигн баһчуд селвг орулв.

Күүндврин дунд хойр ширхг (вариант) һарв. Негдгчнь — Цаһан Нур — Ханата — Красносельск. Хойрдгч ширхг — Ик Царн — Баһ Дөрвд — Элст. Негдгч хаалһар йовхла Зəлəн Овлад нерəдгдсн нəəрт орлцх зөвтə болжанавидн. Красносельск селəнд болх нəəрт мана орн-нутгин номтнр, һазадын ордудас чигн гиичнр ирх. Хойрдгч хаалһнь болхла Элстд ирəд «Иньгллт» паркин өөр комсомольск хотн тəвгдх.

Заагдсн аян ямаран күцлтə болжахмби? Эврəнь төрскн һазра туужан йосндан медж авхин төлə, урднь өөəх хальмг əмтни сойлын болн туужин бумбсиг, тер тоод хүрлмудыг, оршаврмудыг болн темдгтə бəəрсиг илдкж авхин төлə эн аян кегджəнə. Урдк жилə җаңһрчнрин, улсин келмрчнрин, көгжмин зевсгүд кеж чаддг урчнрин нердүдиг аяни хаалһд босхж авхин төлə хаалһд һарх кергтə гиж комсомольцнр тоолна. Хальмг улсин дуд болн биийин айсмуд хаалһин турш бичгдж авгдх.

Терүн деер, мана өвкнр мет, кезəнк авъясарн мөрн болн темəһəрн йовхвидн гиж шиидв.

Ямаран хаалһар йовхнь болн терүнə орлцачнр кен болхнь ода күртл батлж авгдад уга. Тер учр деерəс дурн бəəх цуг баһчудыг өнчта өөнд нерəдгдсн аянд орлцулжанавидн.

О. ЧИСТЯКОВА,
«Ревдольган» политклубин гешүн.

Амрлһна байрта цаг

Зуни амрлһна цəгəн сурһульчнр яһж давулхин тускар ик эртəс бидн эклəд ухалвидн. Мөрн сарин 18-д болсн улсин депутатнрин района Советин күцəгч комитетин сүүр деер цуг школмудын директормудла эн төр хəлəгдв. Болв зунин цагт эднə шиидвр бəəдл-жирһлд яһж тохрагджахинь хəлəж үзий.

Цөн биш сурһульчнр мана орн-нутгин балһсдыг йовж хəлəв. Келхд, Ик Царнга хойрдгч тойгта школын 30 сурһульчнр Ленинградт йовж ирв. Района цутхлңгин һурвдгч тойгта школын 8 сурһульч болхла, Москва хотл балһснд йовж ирснə тускар кесгтəн мартхн уга гиснь лавта. Өдгə цагт 30 сурһульч болхла, Юрмала балһснд Балтийск теңгсин көвəд амрчана.

Зуни цагт дангин амрлһнд бəəх биш, көдлх чигн кергтəлм. Цуг района школмудт ясвр келһнə бригадмуд бүрдəгдəд, сурһулин шин жилд школан белдж авхин төлə сурһульчнр шуңмһаһар көдлҗəнə. Эк-эцкəн дəхлдəд, малын хошт, комбайнд болн һарулт көдлҗəх цөн биш сурһульчнриг үзж болхмн. «Мирный» болн «Ижл» совхозмудын баһчуд эврəнь микрофермстəн малан ахулҗана.

Сурһульчнрин амрлһна кемд əмтин сəəнəр белдвр кесн Ик Царнга дундын биш һурвдгч тойгта школын педколлектив. Терүг Татьяна Михайловна Жиляева һарджача. Эн ни-негн коллектив кергтə цуг тоотсинь урдаснь кеж авла. Тер учр деерəс ашнь ил үзгднə.

Н. КУКАЕВ,
районон инспектор.

1910 жилд «Астраханские ведомости» гидг газетд С. Р. Залкинд болн хальмг эмч Э. Д. Гаряев хойр кесн күүндвр барлгдж. Энүнд хальмг эмчнр əмтиг өндгəр яһж эмндг бəəснə тускар келгджəнə. Ямаран болв чигн шовуна өндгнə хальсиг цус зогсахин, махмудын көкрлһиг уурулхин төлə олзлна. Бичкдүд харһцдг цагт, күүнə арсн деер олн зүсн шарх һарсн цагт, элкн көндрсн, шудн унсн цагт өндгнə хальсиг үүлəд, өдртəн һурв дəкж хот уухинь өмн эдлх кергтə. Күүнə арсн шатсн цагт, өөртə шарх һарсн цагт өндгнə уургар эмндг бəəсмн.

Урһмлын тосиг өндгнлə хамднь негдүлəд хольхла, күүнə чирə деер бəəх хурнясн баһрна, күүнə чирə күзүн хойрин арсиг көөлдүллһнə төлə түркж болҗана. Хот уух дурн [illegible] түрхлə, удəн цагт элкн көндрхлə, безг бəрəд, күн эцхлə шин өндгиг чанад, үснд холяд уух кергтə. Им хотыг ик кезəнə Чингис-хан эдлдг бəəсмн. Өндгиг үснлə хамдан эдллһн күүнə эрүл-мендин бəəдлд ямаран чигн харшлтан күргхш.

1916 җилд Лаганьд төрж һарсн Л. Эрдни-Горяевин «Мини эцкин эмнлһнə хольвр» гидг статья барлгдсмн. Нертə фармаколог Ю. П. Кравковин ассистент болад, эн бийнь үүлдсмн. Эврəнь статьядан автор урднь эмнлһнд олзлж йовсн хольврин тускар келҗəнə.

Өндгнə хальсиг үүлəд, сермсгтə негдүлəд удан эдгдго шархд түркдг билə. Дəкəд толһан үсн унсн цагт, хол өвдəд, хаяндн күртхлə өдрт һурв дəкж нежəд шаазңгар эн хольвриг уух кергтə. Безг бəрəд, күүнə арснд өөртə шарх һархла им хольвриг олзлж бийəн эмнүлхмн.

Цитрусов болн гранат урһмлын хольвриг бас цус зогсалһна төлə, хот уудг дурн эс күрсн цагт, күүнə шар буслсн цагт эдлх кергтə.

Һу, тарвс, бодңг авад, холяд, зүркн өвдсн цагт олзлж болжана.

Шовуна өндгнə хальсиг хальмг малын яста хамднь үүлəд, өдртəн һурв дəкж нежəд ухрар эдлхмн. Күүнə махмуд жаһшнад, өөртəд, удан эдгдго шарх һархла эн эмиг олзлж болхмн.

Шар харһан, жөөлн цаһан модна хатханчгин хольвриг хаяндн күртсн цагт өдртəн һурв дəкж нежəд шаазңгар уух кергтə.

Бичкдүд бийəн батрулхин төлə өндгнə хальсна, һуйрин, малын ясна болн өврин хольвриг өдртəн һурв дəкж өрəл шаазңгар уух зөвтə. Күүнə шүдн унад, бүлкн хавдад, арсн деер жаһшндг шарх һархла бичкдүдт чигн, көгшдт чигн эн хольвриг уух кергтə.

Кемр гесн хавдад, хот уудг арһ уга болхла мəңгрснə болн сермсгин хальсна

•Медхд соньн

Хальмг эмчнрин селвгүд

Хар һуйриг, цаһан һуйриг, тутрһиг, сулиг, буудяг негдүлəд, зүркн өвдсн цагт, зүркнə цоклһн икдсн цагт нежəд шаазңгар өдртəн һурв дəкж ууҗ болхмн.

1916 жил «Труды Казанского Университета» гидг газетд медицинск факультетин олна герапийин кафедрин ассистент Эрдни Лиджиевин статья барлгдла. «Хальмг эмчнр яһж гемиг урдаснь гетлдг бəəсмб?» гидг статьядан хальмг эмчнр олзлдг олн зүсн эв-арһсин тускар эн бичсмн. Эврəнь ки авдг эрктниг батрулхин төлə киилин гимнастик кех кергтə болжана. Эн төлəд өдр болһн өрүһəрнь гүүһəд, киитн усар бийəн уһаһад, эрүл-мендəн батрах кергтə.

Дəкəд эрүл-менд бəəхин төлə нарнд шатхмн. Бийəн уһаснаннь хөөн урһмлын тосна үлдлиг махмудтан түркх кергтə, өдртəн эңүг һурв дəкж уудмн.

Киитн болн халун уснд бийəн уһаһад, киилин гимнастик кеһəд бəəхлə, үвлднь күн гемтхш, дару-дарунь цархш.

хольвриг уухмн. Им хольвриг хальмг эмчнр уданд эрүл-менд бəəлһнə үндн гиж нерəддг бəəсмн.

Геси өвдəд, хот эс шингрхлə, цуунгин хальсиг чанад, бичкдүдт һурв дəкж хотын өмн, хотын хөөн болхла, урһмлын тосиг ухрар өдртəн һурв дəкж өгхмн, гиж хальмг эмчнр келдг бəəсмн.

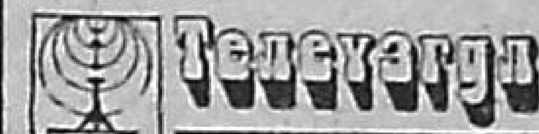
1915 жил бас тер газетд С. Р. Залкинд нарнд шатлһна тусинь əмтнд тодрхаһар цəəлһж бичв. Хөн-мөчн сармудын нарта өдрмүдт нарнд шатснь густа болдмн. Өрүнд босснаннь хөөн арсндан урһмлын тосиг түркх кергтə, цасна болн хурин усар норһсн көнжлəр бийəн орахмн, хөөнь им усар бийəн уһадмн.

Күүнə нурһн өвдəд, хаяндн күртəд, ки авлһн өвдкүртə болхла им эмнлһиг 30-45 өдрин туршарт олзлхмн.

Күн нарнд шатад, эврəнь эрүл-мендəн батрулхла — эннь күүнə һол зөөр болна, гиж хальмг эмчнр келдг бəəсмн.

М. СТЕКЛОВ,
эмч.

Редактор А. Б. АЛЬДАЕВ.

ТАКА САРИН 18,
ҮЛМҖ ӨДР.

Негдгч програм: 6.30 — 120 минут. 8.35 — «Лейгарид» фольклорн ансамблин концерт. 9.00 — Док. фильм. 9.50 — «Эн билə... билə...» 10.05 — «Кончина». Худ. фильм. 2-3-ч серинс. 12.30. 15.30 — Цаг. 15.45 — Көгжмин зөөр. 16.25 — «Телеэко». 16.55 — Концерт. 17.25 — Бичкдүдин нег час. 18.30 — Цаг. 19.00 — Мультфильм. 19.10 — И. Архипова С. Рахманиновин романсмуд дуулжана. 19.40 — «Кончина». Худ. фильм. 3-ч серии. 21.00 — Цаг. 21.40 — «Коллаж». 21.45 — Иньгллтин хаалһ. Хойрдгч Цугсоюзн польск дууна фестиваль секлһн. Витебскас үзүлгджəнə. 23.15 — Леся Украинкин бəəдлжирһлин болн үүдəлтин фильм концертин премьер

Хойрдгч програм: 8.00 — Өрүни гимнастик. 8.15 — Бичкдүдт — фильм. «Старая крепость». 3-4-ч серия. 10.25 — «Из глубины веков». Фрунзеһəс үзүлгджəнə. 10.55 — «Көгжм, менд». 11.15 — Док. фильм. 11.45 — Шведск радион хорин концерт. 12.30 — Давтгдж үзүлгджəх телефильм. «Претендент». 2-ч серии. 20.00 — Бичкдүд, төвшүн нөөртəн орти! 20.15 — РСФСР-ин балһсдын телестудьс. 20.45 — Телевизионн көгжмин абонемент. 21.40 — «Коллаж». 21.45 — Телехəлəлһəчнрин сурврар. «Сильные духом». 2-ч серий. 23.20 — Концерт.

Бəəри програм: 18.00 — Телефильм. 18.20 — «Республикин өдр». (Хальмг келəр). 18.30 — «О. И. Городовиковин мөрəн төлə». Е. Буджаловин үүдəлтин тускар. (Хальмг келəр). 19.10 — «Республикин өдр». (Орс келəр). 19.20 — «Классн нег час». Башантинск совхоз-техникумас үзүлгджəнə.

К-00716. Республиканская типография Государственного комитета Калмыцкой АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, гор. Элиста, ул. Ленина 245. Заказ 1297.